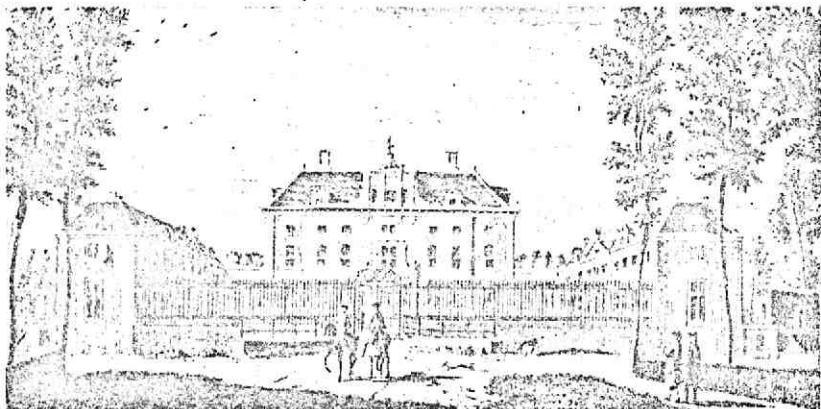

Bulletin van de Van de Poll-Stichting voor Zeister geschiedenis 1976

<https://hdl.handle.net/1874/9643>

Van de Poll-
Stichting
Zeist

6e jaargang, maart 1976, nr 1

B u l l e t i n van de Van de Poll-Stichting
voor de Zeister geschiedenis

6e jaargang, maart 1976, nummer 1

=====

Redacteur:

K. Scharten, Oirschotlaan 11

Dagelijks bestuur der Stichting:

Mr dr A.A.H. Stolk,
voorzitter, Driebergseweg 1

Mr H.L.L. van Hoogenhuyze,
vice-voorzitter, Platolaan 24

Mr dr H. Emmer,
secretaris, Graaf Janlaan 83

Dr J. Meerdink,
tweede secretaris,
Laan van Beek en Royen 2

L. Visser,
penningmeester, Lommerlust 17;
postgiro 30.549 van de Algemene Bank
Nederland te Zeist, t.g.v. rekening-
nummer 55.86.18.049 van de Van de
Poll-Stichting

Drs A. Bertoen,
tweede penningmeester,
N. Houdringelaan 28, Bilthoven

=====

Archief:

Het Slot, Zinzendorflaan 1

Het archief der Stichting is geopend op
woensdag van 2 - 4 uur n.m.

Conservator: Vacature

Jaarverslag van de Secretaris

Periode november 1974 tot november 1975

Dit jaarverslag moet beginnen met de vergadering van de Raad van Beheer, welke op dinsdag 10 december plaatsvond in het Slot en waarin enkele belangrijke besluiten werden genomen.

Allereerst werd besloten toe te treden tot de Stichting Stichtse Historische Reeks, onder voorbehoud, dat daar voor de Van de Poll-Stichting geen financiële consequenties uit voortvloeien. In februari 1975 werd deze deelneming officieel bekrachtigd. Tot onze vertegenwoordiger in deze nieuwe Stichting werd aangewezen mr H.L.L. van Hoogenhuyze.

Verder besloot de vergadering het legaat van wijlen prof. verLoren te aanvaarden. Op 19 december werd dit aan notaris Van der Zalm medegedeeld en inmiddels is de eigendom van het pand Krullelaan 28 te Zeist op onze Stichting overgegaan. Aangaande de uiteindelijke bestemming van het pand is nog geen beslissing genomen. Voorlopig blijft mejuffrouw Van Heerde, mede krachtens haar recht van vruchtgebruik, nog in het huis wonen. Van de bibliotheek zijn inmiddels de belangrijkste werken naar onze ruimte in het Slot overgebracht. Ook besloot de vergadering tot het voordragen van twee nieuwe leden van de Raad van Beheer, zulks ter vervulling van de beide vacatures ontstaan door het overlijden van prof. verLoren en ir Verhoef.

Uit vier kandidaten werden gekozen de heren drs Th.G.P.M. Ruys en C.J. Bardet, die daarop door het gemeentebestuur werden benoemd.

Op vrijdag 2 mei was het dagelijks bestuur in het Slot ter vergadering bijeen. De belangrijkste onderwerpen waren het legaat van prof. verLoren en het boek over de Oude Kerk. Wat dit laatste betreft werden de verkoopresultaten van het eerste

deel en het op-handen-zijnde verschijnen van deel 2 besproken. Verder kwamen de onderwerpen lezingen en excursies ter sprake.

Donderdag 29 mei hield de heer A.P. Smaal voor ons een lezing, getiteld Monumentenzorg in Nederland. De behandeling van dit onderwerp was bij de heer Smaal, hoofd van de voorlichting bij Monumentenzorg, in goede handen en ging vergezeld van interessante en uitstekende films.

De Stichting achtte het zinvol juist in het Monumentenjaar een lezing met een dergelijke strekking te organiseren.

Op vrijdagmiddag 13 juni werd een door de heren Galis, Van Hoogenhuyze en Visser voorbereide excursie gehouden naar de welbekende oude stad Buren. Op het programma stonden bezoeken aan het voormalige Weeshuis, het Boerenmuseum in de voormalige stadspoort en de Hervormde Kerk.

De Stichting kan op een zeer geslaagde middag terugzien.

Op woensdag 8 oktober kwam het dagelijks bestuur voor de tweede maal in deze verslagperiode bijeen. Als nieuwe leden van dit bestuur werden door voorzitter Stolk verwelkomd de heren Bertoen en Meerdink, respectievelijk tweede penningmeester en tweede secretaris, alsmede onze conservator, de heer Galis.

Naast de routine-zaken werd hier de kwestie van het functioneren der commissies behandeld. De verschillende werkcommissies van onze Stichting hebben de laatste jaren feitelijk niet gefunctioneerd. Men vroeg zich af, of het niet mogelijk zou zijn de commissies voor archiefwerk en archeologische activiteiten nieuw leven in te blazen en men dacht daarbij aan het betrekken van sommigen onzer begunstigers bij dergelijke werkzaamheden.

Verder werd gesproken over de uitgave van het boek

over de Oude Kerk, deel III en de uitgave der Bronnen.

Op vrijdag 21 november werd in het Slot een lezing gehouden door dr C. Dekker, rijksarchivaris in de provincie Utrecht. Hij sprak over de Kromme-Rijnstreek in de Middeleeuwen en zorgde voor een zeer geslaagde avond.

Het komt niet dikwijls voor, dat over de duistere 12e eeuw zoveel licht valt als op deze avond gebeurde. Vooral de ontginningen in dit gebied van Kromme Rijn, Oosterlaak en Vaartse Rijn tijdens de twaalfde eeuw werden uitvoerig besproken.

Er is contact geweest met het Provinciale Comité voor het Monumentenjaar 1975, de Nationale Contactcommissie Monumentenbescherming en de Nederlandse Museumvereniging, die binnenkort vijftig jaar bestaat.

Er zijn in deze verslagperiode vier nieuwe bulletins verschenen. De verschijning van het boek over de Oude Kerk, deel III, kan in het begin van 1976 worden verwacht.

Het aantal begunstigers is dit jaar ongeveer gelijk gebleven.

Aan het einde van dit verslag moge worden vermeld, dat over de uitgave der Bronnen van de Zeister geschiedenis weer wat optimistischer mededelingen kunnen worden gedaan. De heren Andries en Graafhuis hebben medegedeeld, dat zij in de komende maanden over wat meer tijd beschikken en op grond daarvan kan het derde deel, omvattende de periode 1600-1650, mogelijk in de loop van 1977 verschijnen.

mr dr H. Emmer
secretaris

Jaarverslag van de Conservator

Periode 1 november 1974 tot 1 november 1975

Ook in dit verslagjaar was het bezoek aan onze Stichting in het Slot te Zeist tamelijk groot; daarbij niet gelet op degenen, die een exemplaar van de delen 1 en/of 2 van "De Oude Kerk te Zeist" kwamen kopen. Ongeveer 80 personen, sommige enkele malen, wisten de weg naar onze werkkamer te vinden; diverse onderwerpen ter sprake brengend, zoals praehistorie, kerkgeschiedenis, genealogie, trams, verschillende gebouwen, ballonvaart, enz. Materiaal (foto's, knipsels) werd uitgeleend voor het, begin 1975 te Amsterdam verschenen boek "Utrecht en omstreken in 19e eeuwse foto's" (heer Janssen); voor de te Zeist ingerichte tentoonstelling in verband met het 50-jarig bestaan van de R.K. St Jozef-kerk (heer Ruys); over de bouwtechnische historie van ons Slot (heer Van Kooten); over het "Klompje" t.b.v. reclame-materiaal (heer Van der Meent); over oud-Zeist eveneens t.b.v. reclame-materiaal (heer Naseman). En ook ditmaal kwamen scholieren en kwekelingen enige keren hun licht opsteken voor een scriptie of anderszins; zoals een groep van 25 leerlingen en twee leraren van de Lorentzlaanschool (afd. L.E.A.O.) over verzamelde pijpekoppen e.d. in het nieuwbouw-gebied van Zeist-West; een 9-tal werkende jongeren van "Het Kompas" over de geschiedenis van "Bloemenheuvel" aan de Utrechtseweg; een kwekeling van de pedagogische academie "Rehoboth" wegens een scriptie over het Slot.

Reeds in het vorig verslag werd vermeld, dat de correspondentie toenam; zo was het eveneens in 1975 en ook nu weer waren er contacten naar vele zijden, onder meer met Leersum, Elburg, Amersfoort, Lochem, Leidschendam, Den Haag, Maarssen, Zegveld, Deventer, Vaassen, Leiden, Huis ter Heide, Amsterdam, Utrecht, Driebergen, Apeldoorn, Soest, Biltho-

ven, Nijmegen, Berchem (België), Zaandam, Indianapolis (U.S.A.), Haarlem, enz.

Van de andere activiteiten mogen worden genoemd: de verzending van een doos Van de Poll-archivalia naar de Gemeentelijke Archiefdienst te Amsterdam; het overbrengen van twee dozen met brochures, knipsels, e.d. plus een rol kaarten naar de duplicaten-verzameling in het gebouw van de Dienst Openbare Werken; de besprekingen over, het speurwerk voor, het correctiewerk van enige delen van "De Oude Kerk te Zeist"; de bezoeken aan de Rijksdienst voor de Monumentenzorg alhier en aan het Rijksarchief te Utrecht ter bestelling van foto's (dit laatste is ook geschied bij het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden); de voorbereiding voor de excursie van onze Stichting naar Buren (samen met de heren Van Hoogenhuyze en Visser); het ten-geschenke-geven aan de Zeister Openbare Leeszaal - na de brand - van onze publicaties; het in-ontvangst-nemen van twee aquarellen, voorstellend het echtpaar Röell-Van de Poll ca 1850, bij mevrouw Röell-Van Harinxma thoe Slooten te Bosch en Duin; het overbrengen, samen met de heer Bertoen en deels alleen, van een gedeelte van de bibliotheek van wijlen prof. dr De Monté verLoren van Krullelaan 28 naar het Slot; enkele malen naar het Rijksarchief te Utrecht voor besprekingen met de heren Andries en Graafhuis over de uitgave van deel III van de "Bronnen.....".

De prentbriefkaarten-collectie bleef groeien, namelijk van 2689 kaarten in november 1974 tot 2878 stuks thans. Maar - zie daarover mijn verslag over de vorige periode - dikwijls ziet men dezelfde afbeelding, doch op verschillende wijze weergegeven.

De foto-verzameling (topografische atlas) is provisorisch genummerd en van het oude karton afgehaald, zodat deze nu op een uniform-formaat karton

(reeds besteld en geleverd) opgeplakt kan worden. Dat zal nog veel tijd vergen. Ook deze verzameling groeit steeds, door aankoop en schenkingen, bijv. met foto's van de afbraak van de voormalige postkantoor-vleugel, foto's van ca 1910 van de vroegere jachtvereniging (van mej. De Lange), enz. Vrijwel al het werk werd verricht door de heer K. Scharthen, om niet, waarvoor ik hem hierbij danken wil.

De knipsel-verzameling is nu geheel "bij", d.w.z. alle kranten - natuurlijk ook de wekelijkse erbij komende - zijn "verknipt", doch met het opbergen is nog slechts een begin gemaakt. De bundels het Slot, Kerken, Buitenplaatsen zijn gereed. In deze werkzaamheden heeft mijn echtgenote - die ik daarvoor dank zeg - een groot aandeel gehad.

De bibliotheek en het archief werden evenzeer uitgebreid; het laatste o.a. door de schenking aan onze Stichting van het Archief van de Zeister Handelsavondschool (in 1973 opgeheven). De bibliotheek verkreeg vele - soms kostbare - boeken uit de boekerij van wijlen prof. dr De Monté verLoren. Om deze boekenaanwas te kunnen bergen werd mede een fraai en groot mahoniehouten kabinet (geschikt voor boekenkast) overgebracht naar het Slot. Momenteel kan ons totale boekenbezit op redelijke wijze worden opgeborgen.

Wel is een gehele hernummering - nu volgens het UDC-systeem - noodzakelijk geworden. Daarom is er ditmaal geen supplement op de boekencatalogus gemaakt. - Hier zij melding gemaakt van een nieuw ruilcontact, namelijk met de jonge Historische Kring Maarssen, de zesde Utrechtse historische vereniging waarmee wij nu een binding hebben. -

Wat betreft de verkoopvoorraad aan brochures e.d., de inventaris daarvan is wederom bijgewerkt. In het verslagjaar werd nog voor f 275,-- verkocht (vorig jaar f 185,--).

De verkoop van de delen 1 en 2 van "De Oude Kerke te Zeist" in de Zeister boekhandel is bevredigend te noemen, maar die aan onze contribuanten is teleurstellend. - N.B. Het contribuanten-tal bedraagt thans 299 (plus 15 ruiladressen).

De arbeid aan het Bulletin vond normaal voortgang; de vijfde jaargang is welhaast voltooid. Op deze plaats past het, dank te zeggen aan de heren Scharten, als redacteur, en Visser voor hun goede diensten aan ons kwartaal-orgaan gegeven. Terwijl de heer Visser ook in ruimer verband dank verdient voor zijn ijveren voor de Van de Poll-Stichting.

K.W. Galis
conservator

De naam Zeist

Hoewel een afdoende verklaring van de naam Zeist tot nog toe niet is gegeven, kan een overzicht van de verschillende opvattingen misschien de richting wijzen, waarin we moeten zoeken. Daarom volgen hieronder enige gedachten, veronderstellingen en mogelijkheden.

1. Alleen om er niet aan voorbij te gaan, vermelden we hier de overigens waardeloze grapjes, die vanouds, en nóg altijd, betreffende de verklaring van de naam Zeist door de volksmond ten beste zijn en worden gegeven. In de Gids voor Zeist uit 1907 (uitgave Kraal), blz. 34, wordt het in Zeist alom bekende verhaaltje verteld, dat (enigszins gecorrigeerd) hierop neerkomt, dat er in overoude tijden in onze omgeving een reus woonde, die in één stap de weg van Zeist naar Bunnik aflegde, om daar zijn geliefde op te zoeken, en die, toen hij haar vond, uitriep: "Hier seist du!" (de oorsprong van de naam Zeist), waarop de bedoelde geliefde antwoordde: "Ja, da bun ik!" (de oorsprong van de

naam Bunnik). Een variant op deze fabel is ontstaan n.a.v. de beeldengroep van de z.g. "Adam en Eva" bij de Slotgracht in Zeist (die trouwens niets met de bijbelse Adam en Eva heeft te maken, maar twee stroomgoden voorstelt, waarmee men het Slotpark einde 17e eeuw heeft opgesierd); maar het verhaal wil dan, dat deze Adam, bij de ontdekking van zijn Eva, uitriep: "Ze is 't!" (oorsprong van de naam Zeist). Hoe niets-betekenend dergelijke aardige vondsten in werkelijkheid zijn, kan blijken uit wat een olijke Zeistenaar, die één en ander graag vertelde, er dan als eigen vondst bij vertelde: de genoemde reus, of de genoemde Adam, zou toen, na de eerste kennismaking met de genoemde geliefde, opgemerkt hebben: "Je doet me toch wel wat koel aan!" (oorsprong van de naam Koelaan)!

2. De oudst bekende serieuze opmerking over de betekenis van de naam Zeist is die van de 16e eeuwse geleerde Lambertus Hortensius, die in zijn "Rerum Ultrajectinarum Liber I", pag. 17, opperde, dat Zeist oorspronkelijk Sethna zou hebben geheten; Hortensius noemt daarbij zijn bron niet, maar er zijn thans wel enkele oorkonden bekend, waarin sprake is van een plaats, die Sethone, Settene of ook Sethena heeft geheten, welke plaats thans algemeen wordt beschouwd als Zetten in de Betuwe. Hortensius heeft zich derhalve vergist.
3. Een ander misverstand is, dat men soms meent, dat de naam Zeist is af te leiden van de latijnse vorm Saestum, welke in onze plaats nog al eens gebezigd wordt, misschien om een geleerde of pronkerige indruk te maken, maar in werkelijkheid is de naam Zeist geen verbastering van een oudere naam Saestum, maar andersom: de naam Saestum is een jongere verlatinisering van de veel oudere en oorspronkelijke naam Zeist of Seist.

4. In één van de artikelen, die ds P. Kuijper rond 1950 over Zeist heeft geschreven, is ook hij op zoek geweest naar de betekenis van onze plaatsnaam (Zeister Nieuwsblad van 13 oct.1950). Hij wees er op, dat Zeist, noch in de oudere oorkonden (de oudste al van 838), noch in de latere bronnen, ooit anders is geschreven dan als Zeist, Zeyst, Seist of Seyst, en dat juist het ontbreken van varianten in de oudere schrijfwijzen (die in zoveel andere gevallen hebben geleid tot de verklaring van in zichzelf duistere plaatsnamen) het des te moeilijker maakt, om achter de betekenis van de naam Zeist te komen. Voorts noemde hij enkele andere plaatsen uit ons land en uit West-Duitsland, die eveneens als Zeist in de oorkonden voorkomen, en wees hij op de mogelijke verwantschap met de plaats- en waternaam Soest. Maar ook ds Kuijper moest z'n beschouwing eindigen met een negatief resultaat, en hij stelde derhalve de mogelijkheid dat de naam Zeist van vóór-germaanse oorsprong zou kunnen zijn, uit een tijd waarvan onze talenkennis tekort schiet; dit zou er dan tevens op wijzen, dat er hier ter plaatse al zéér vroeg een bevolkingskern zou zijn geweest.

5. In de Nieuwe Zeister Courant van 11 juli 1958 schreef de heer G.J. Uitman, dat prof. J.H. Huisman (eveneens) van mening was, dat de naam Zeist van vóór-germaanse oorsprong is, en dat prof. J. de Vries veronderstelde, dat de naam Zeist is af te leiden van "zegge", de plantkundige naam voor rietgras, dat op lage venen groeit en waarvan er in ons land meer dan 50 soorten voorkomen. Prof. De Vries grondde dit op het feit, dat een westfaalse plaatsnaam Seeste als oudste vorm "Segesten" heeft (1127). Onze tegenwoordige plaatsnaam Zeist zou dan zoveel willen zeggen als "plaats waar veel zegge groeide".

6. Van de hand van de genoemde prof. De Vries verscheen in 1959 (de 2e en vermeerderde druk van) zijn "Etymologisch Woordenboek", met als ondertitel: "Waar komen onze woorden en plaatsnamen vandaan?". Hierin schreef hij onder Zeist het volgende: "Zeist, in 1166 (moet zijn 1126, L.V.) Seist; de westfaalse plaatsnaam Seeste heeft als oudere vorm 1129 Segesten, waardoor een afleiding van segge mogelijk is". - En in zijn 3 jaar later verschenen "Woordenboek der Noord- en Zuidnederlandse plaatsnamen" schreef prof. De Vries onder Zeist: "Zeist, sedert 838 steeds Seist gespeld. Men kan vergelijken de westfaalse naam Seeste, die in 1129 Segesten heette. Het is stoutmoedig om deze laatste vorm met de venetische plaatsnaam Segesta te verbinden en dan verder op grond van de uitgang -este aan een illyrische naam te denken"; en dan besluit hij met de woorden: "maar duister is de de naam zeker!".

7. Tenslotte nog een citaat uit een kort artikel van drs H.J.M. Thiadens onder de titel "Zeist en Zeisteroever" in het blad "Tussen Rijn en Lek" van maart/juni 1974. Deze schreef onder meer: "Het is algemeen bekend, dat het nogal eens voorkomt, dat de naam van een wáter een plaatsnaam werd, terwijl het water dan na enige tijd onbenoemd bleef. Passen we dit hier toe, dan krijgen we de volgende hypothese. De nu verlande Rijntak langs Zeist droeg eens de naam Seist. De naam ging over op de in cultuur gebrachte gronden langs dit water". Waarop de heer Thiadens de hoop uitspreekt: "Mogelijk kunnen etymologen in "Seist" nog eens een waternaam ontdekken!".

Omdat ds Kuijper zich eertijds ook met deze naamskwestie had beziggehouden, vroegen we hem, of hij thans, na 25 jaar, mogelijk nog nadere opmerkingen dienaangaande kon maken. Zijn reactie was positief,

en we ontvingen van hem de volgende notities.

a. Ruim 2 jaar na het schrijven van zijn hiervóór genoemde artikel nam ds Kuijper contact op met de, thans reeds lang overleden vakman op het gebied van de plaatsnamen, de heer H.J. Moerman (schrijver van het hoofdstuk "De plaatsnamen", in G.J. Mulder e.a.: "Handboek der Geografie van Nederland", deel II (1951) en eveneens van het afzonderlijke werk "Nederlandsche plaatsnamen" (1956). Deze deed hem bij schrijven van 30 dec.1952 diverse aanwijzingen en overwegingen aan de hand, die in dit opstel van betekenis kunnen zijn.

b. De heer Moerman was van oordeel, dat de geopperde verwantschap tussen de toponymen Zeist en Soest geen bijdrage kan geven bij het speuren naar de betekenis van elk van deze beide namen, omdat zowel de naam Zeist als de naam Soest van de oudst bekende schrijfwijzen af de verschillende klinkers hebben gehad, die ze thans nog hebben. Het enige punt van (vermoedelijke) overeenkomst is de -t aan het slot van beide namen, die in beide gevallen wel de aanduiding van het collectivum zal zijn, d.w.z. dat we het aan die -t voorafgaande woord als een verzameling van het daardoor aangeduide moeten nemen.

c. Wat deze op een collectivum duidende -t aan het slot betreft, deze komt in onze Nederlandse plaatsnamen (en ook buiten onze grenzen) nogal veelvuldig voor. Wie de moeite neemt het vorengenoemde boek van prof. De Vries (Nd- en Zd -Nederl.plaatsnamen) een half uurtje door te bladeren, zal er dan zeker al ettelijke tientallen hebben gevonden. Zeer dikwijls is dan zulk een naam (inclusief de -t) een aanduiding van de natuurlijke gesteldheid of van de flora of fauna ter plaatse. Om een kleine selectie te geven: Biert (Z.H.) van beer: moddergebied; Heult (N.B.) van hol: plaats met kuilen; Moorst (Utr.) van moer: moerassig gebied; Wildert (N.B.) van wild: wildernis; Aalst (N.B.) en Elst (Gld en Utr.) van els: elzenbos; Hasselt (O.) en Hesselte (Dr.) van hazelaar: streek met hazelaars; Braamt (Gld) van braam: braamstruiken, braambos;

Beesd (Utr.), Best (N.B.) en Biest (N.B.) van bies: land vol biezen (vgl. Biesbos); Est (Gld) en Asselt (N.B.) van es: essenbos; Lent (Gld), Lierdert (Utr.) en Linderte (O.) van linde: lindenbos; Heest (Gld) en Heestert (N.B.): gebied met heestergewassen; Berkt (N.B.) en Lagebirkt (Utr.) van berk: berkenbos; Hulst (Z.), en Olst (O.) van huls: hulzenbos; (Ave)reest (O.) van rijs(hout): land met veel rijshout; en welke Zeistenaar denkt hier niet aan de Zeister buurt de Kroost, van kroos: plaats waar de kroosplanten welig tieren; en zo moet het dus heel vroeger in het gebied van de Kroost zijn geweest. - Genoeg om aan te tonen, dat we er bij namen als Soest en Zeist goed aan doen, om met de mogelijkheid van een dergelijke verklaring te rekenen.

d. De naam Soest komt als plaatsnaam voor bij Soest in de provincie Utrecht, als poldernaam nabij Zwolle, en buiten de grens bij Soest in Westfalen, en als waternaam bij de Soestwetering in Overijssel (parallel met de IJssel), bij de Soeste of Soestbeke in Westfalen, en bij de Söse (voorheen Suse, Susa, Zoze) in de Harz. Moerman wees op de mogelijkheid van een afleiding van de naam Soest van het latijnse woord salex = wilg, dus met de -t erachter: wilgenbos, in het Frans is dat geworden: saule = wilg, saussaie = wilgenbos; in het Land van Luik komen dergelijke plaatsnamen voor, en de mogelijkheid bestaat dus, dat Soest in oude tijden ontstaan is in een streek met veel wilgenbomen. De genoemde waternamen met Soest kunnen op deze wijze uiteraard ook uitstekend worden verklaard.

e. En nu Zeist. Er zijn meerdere plaatsnamen Zeist. Behalve ons Zeist is er vooreerst ook de buurtschap Zees(s)e bij Ommen in Overijssel, dat in een oorkonde uit 1028 voorkomt als Seis (de -t aan het slot ontbreekt); dan was er in het Rijnland, iets ten noorden van Düsseldorf aan de Rijn, een in 1166 vermelde plaats Seist, welke naam thans nog voortbestaat in een drietal ter zelfder plaatse

bij elkaar gelegen toponymen: Langst (uit Langenseist), Nierst (uit Niederseist) en Kierst (uit Kirchseist); aldus bij K. Heck: Geschichte von Kaiserswerth, 1925, S.22. En tenslotte is er dan ook nog het Seeste in de Kreis Tecklenburg, dat De Vries (sub Zeist) vermeldt, en dat in 1129 voorkomt onder de naam Segesten (zie hiervóór bij 6).

f. Dit laatste is van groot belang, omdat we hier een plaatsnaam Zeist hebben, die (in tegenstelling met òns Zeist) wèl in een oudere vorm bekend is, en die dus als voorbeeld kan dienen voor de herkomst van ook ònze plaatsnaam Zeist. Volgens Jellinghaus (Westf.Ortsnamen, pag.13) is in dit Segesten het centrale lid segg, ons zegge: hard gras (zie hiervóór sub 5). In Drente ligt ook een dorp Zeegse, dat in 1426 als Zegese vermeld wordt. De Vries vertelt dat het nog bestaande woord "zegge" de naam is voor een grassoort, genoemd naar de scherpe snede van de bladeren, zodat "zegge" wel zal samenhangen met het latijnse werkwoord "secare" = snijden. Hetzelfde woord komt ook voor in de plaatsnamen Zegge (L.) en Zegveld (Utr.).

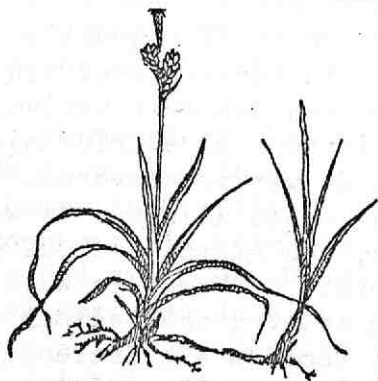
g. De vraag is nu, of het aanvaardbaar is, dat de ontwikkeling van het woord zegge, bijv. via een uit het Tecklenburgse bekende vorm Segeste, tot de naam Zeist heeft geleid, in welke laatste naam immers de letter g is weggevallen. Maar... deze vraag is immers in feite al beantwoord, nu we gezien hebben, dat de oude naam Segesten in het Tecklenburgse eveneens in de loop der eeuwen tot het g-loze Seeste is teruggevallen (zie hiervóór bij e). Het assimilatie-proces van ege of egge tot ei is trouwens een zeer veelvuldig voorkomend verschijnsel in de taal-wereld. Algemeen bekend is bijv., dat de werkwoordsvormen "zeide" en "leide" vervoegingen zijn van de werkwoorden zeggen en leggen; ook hierbij is dus de g verdwenen. En zo geeft prof. De Vries in zijn genoemde woordenboeken nog tal van voorbeelden van hetzelfde verschijnsel; woorden als breien, brein, feil, kei, steil, teil (van tegel), trein, zeil, zeis,

en nog veel meer, gaan op een oorspronkelijke vorm met een g erin terug. Als plaatsnaam noemt De Vries onder meer ook nog Pleegst (Ov.), waarvan de oudste schrijfwijze Plegeste is geweest. Het ligt in ieder geval dus in de rede, dat ook de naam Zeist uit een oudere vorm met een g is ontstaan.

h. Onze conclusie is, dat er een goede kans bestaat dat ook de naam van ons Zeist is ontstaan uit zegge, hard gras, rietgras, met de toegevoegde -t om aan te duiden, dat er veel van dit gewas voorkwam op de plaats waar Zeist is ontstaan en z'n naam heeft gekregen. En die kans is zeker groot geweest in de oude tijden, toen de grote Rijn hier nog volop en met allerlei takken stroomde en hier de eerste boeren-nederzettingen zijn ontstaan. - En wanneer het nu juist is, wat De Vries veronderstelde, dat de rietnaam "zegge" uit het latijnse secare (snijden) is af te leiden, en indien dat latijnse woord secare geen verwant equivalent heeft in een germaans of vóór-germaans woord uit deze streken, dan wordt het tevens onwaarschijnlijk, dat de naam Zeist al eerder dan in de romeinse tijd zou zijn ontstaan.

Wij zijn ds. Kuijper erkentelijk voor deze uiteenzetting over de vraag, die ons bezig heeft gehouden, en die waarschijnlijk nog wel eens weer in discussie zal komen.

L. Visser

Nieuwe aanwinsten

In de afgelopen jaren ontving onze Stichting weer van diverse zijden geschenken, grote en kleine; waarvoor van harte dank. Zo bijvoorbeeld vele prentbriefkaarten, o.a. van de heren R. Brems, A.S. de Bruijn, W. van Ede, H.L.L. van Hoogenhuyze en G. Vlug. En foto's van oud-Zeist van mej. A.C. Metz en mej. M. de Lange (politiecorps, jachtvereniging), mr H.L.L. van Hoogenhuyze, drs Th. Ruys, P. Schermers, Slavenburg's Bank alhier en W.A. Storm de Grave.

Zeer bijzonder was de bruikleen-gift, door de heer Storm de Grave, van een fraaie houten doos met 23 aquarellen van het landgoed "Schaerweyde" (en van vele akten betreffende dit buiten en zijn omgeving). - Mevr. A.C.E.W. Röell-van Harinxma thoe Slooten, te Bosch en Duin, schonk twee aquarellen - van ca 1850 -, voorstellend mr H.H. Baron Röell (1806-1883) en diens eerste echtgenote jkvr. E. van de Poll (1808-1862). - Verder werden door bestelling foto's ontvangen van het Rijksmuseum van Oudheden (Leiden; praehistorie), het Rijksarchief (Utrecht; o.a. een kaartreproductie van het gerecht Stoetwegen, van 1701, en veel foto's aangaande de historie van de Evangelische Broedergemeente) en van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (Zeist).

Ook onze bibliotheek werd belangrijk uitgebreid door aankoop en schenkingen. Zo werden voor het knipselarchief oude kranten uit de dertiger jaren en later ontvangen, terwijl ons het archief van de opgeheven Zeister Handelsavondschool werd geschonken. Aangekocht werden onder meer Demoed's: "In een lieflijk landschap"; de eerste uitgave van de Stichting Stichtse Historische Reeks: "Van Standen tot Staten"; een standaardwerk over de Evangelische Broedergemeente: "Unitas Fratrum". En als schenking werd verkregen de catalogus van de Utrechtse tentoonstelling "Erfgoed van Herrnhut"; de uitgave van Van Gennep: "Utrecht en om-

streken in 19de eeuwse foto's"; een 18-tal jaargangen van het genealogisch maandblad "Gens Nostra" en 21 jaarboeken van het Bureau voor Genealogie (van de heer J.C. van Oeveren); fotocopieën van oude jaargangen van de "Dolderse Gids" (via de heer L. Visser); 34 Verslagen van den toestand der gemeente Zeist (nl. over 1891, 1896 t/m. 1904, 1906 t/m. 1930); enz. En niet te vergeten: de delen 1, 2 en 3 van "De Oude Kerk te Zeist", welke de Van de Poll-Stichting zelf het licht deed zien. Het meest bijzondere en belangrijke in deze sector was het legaat van wijlen prof. J.Ph. de Monté verLoren, die ons zijn gehele boekerij naliet; veel ervan is niet van nut voor onze bibliotheek, maar zeer veel ook wel, zoals bijvoorbeeld de 16-delige Oosthoek-encyclopaedie; de 23 delen van de "Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden" (ca 1770); 33 delen van "Nederland's Adelsboek"; vele jaargangen van "De Nederlandsche Leeuw"; enz., enz. Dank zij een groot en fraai mahoniehouten kabinet - Lodewijk XV-stijl -, geschikt voor boekenkast, eveneens uit genoemd legaat afkomstig, konden de nieuwe aanwinsten behoorlijk worden opgeborgen.

K.W. G.

P.S.

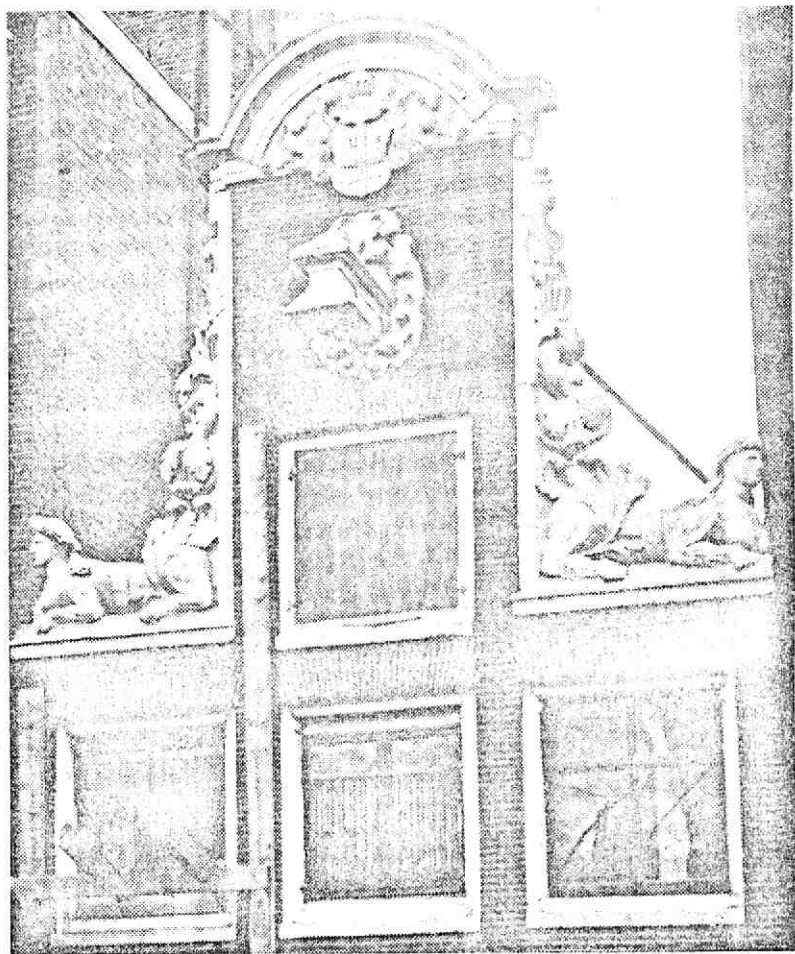
In de vorige, vijfde, jaargang van ons Bulletin werd het verslag van een lezing geïllustreerd met de afbeelding van een 17e eeuwse geveltop, afkomstig uit Amsterdam en thans staande in onze gemeente achter de zaak van de heer Becker, Oude Arnhemseweg 16 (zie pagina 13).

Dezer dagen vond ik in mijn knipsel-verzameling de hierbij weergegeven foto van "onze" gevel, voorkomende in een oude jaargang van het tijdschrift "Ons Amsterdam", met als bijschrift: "De geveltop van het huis Keizersgracht 309 belandde

na de afbraak in 1912 te Zeist". De foto, van omstreeks 1910, bevindt zich in de verzameling van O.W. Boers (de fotograaf?).

Vergelijkt men de weergaven van vroegere en huidige situatie dan is de gevel helaas niet in zijn voordeel veranderd.

K.W. Galis

De Amsterdamse gevel, vóór zijn verhuizing naar Zeist

Literatuur over Zeist

Ten vervolge op de literatuurlijstjes in de 2e, 3e en 4e jaargang van ons Bulletin geven wij hieronder opnieuw een rij van publicaties, betrekking hebbend op Zeist.

- Raven, M.: Hees en Den Dolder. Maandblad van Oud Utrecht, 37, 1964; pag. 5/6.
- Korteweg, P.C.: Het Slot van Zeist. Polytechnisch Tijdschrift, 17, 1962, no 20 (5/10); pag. 798-807 en no 21 (19/10); pag. 834-841.
- Heeringa, K.: De bisschop van Utrecht als kloklouder te Zeist. rijdr. Vaderl. Geschiedenis en Oudheidkunde, VI, 9, 1930; pag. 263-279.
- Wyck Jurriaanse, N.J. van: De Nederlandsche Centraal Spoorwegmaatschappij, Rotterdam, 1973; vnl. pag. 87-112.
- Engelman, J.: De muurschildering in de kapel te Zeist. Het Gildeboek, 16, 1933; pag. 21-30.
- Temminck Groll, C.L.: Lijst van Zijst of de leist van Zeist. Maandblad van Oud-Utrecht, 44, 1971; pag. 25-27.
- Holthe tot Echten, M.L. van: Het uitbreidingsplan van Zeist. Tijdschrift van Volkshuisvesting en Stedebouw, 18, 1937; pag. 181-186.
- Schelling, H.G.J.: Het herziene uitbreidingsplan der gemeente Zeist. Bouwkundig Weekblad "Architectura", 58, 1937; pag. 257-260.
- Anonymus: Waarom heeft Zeist geen schoonheidscommissie? Bouwkundig Weekblad "Architectura", 58, 1937; pag. 100-109.
- Idem: Bouwkundige problemen in Zeist. Heemschut, 48, 1971; pag. 116.
- Idem: Wandelen in en om Zeist. Uit in de provincie Utrecht, 3, 1975, no 6; pag. 9/10.
- Idem: Opvallend belastinggebouw in Zeist. Cobouw, 30/11-1963; pag. 15.
- Oosten, L.H.: Austerlitz. Gens Nostra, 20, 1965; pag. 348-353.

De nachtwacht

Het is algemeen bekend, dat de naam nachtwacht in de 18e eeuw ten onrechte gegeven is aan het uit 1642 daterende schuttersstuk van Rembrandt, als gevolg van de donkere indruk, die het schilderij maakte voor de restauratie in 1947.

Hoe de nachtwacht in de 18e eeuw functioneerde is waarschijnlijk minder bekend en daarom mogen we ons gelukkig prijzen, dat in het gemeente-archief van Zeist meerdere reglementen op de nachtwacht bewaard zijn gebleven.

Op 6 december 1759 waren de "*schouten van Zeijst, Stoetwegen, Cattenbroek en den Breuijl, mitsgaders de respectieve schepenen, bij den anderen vergadert*" om de brief van de gedeputeerde staten van Utrecht van 20 november 1759 te bespreken, waarin de invoering van de nachtwacht werd voorgeschreven.

Hoewel aanvankelijk alle Zeister gezinnen hiervoor waren ingeschakeld, werd al spoedig daarop de mogelijkheid geopend deze dienst af te kopen.

Een volgende stap was het aanstellen van twee vaste wachten en een wekelijkse heffing van 1 tot 3, later van 1 tot 5 stuivers per gezin. De opbrengst was bestemd voor de betaling van de vaste wachten, alsmede voor het onderhoud van de in 1754 door de heer van Zeist geschonken lantaarns aan de Dorpsstraat en de Kerkweg.

Het op 28 september 1798 vastgestelde reglement van de toenmalige nachtwacht luidde als volgt:

"Extra ordinairis rechtstag den 28ste September 1798.

Het intermediair gemeente bestuur van Zeijst c.s. bij den anderen vergadert zijnde hebben de wagt wederom gereguleert, om van maandag den 1e October 1798 tot den laatsten Maart 1799 op den voet als voorige jaaren, met de klep rond te gaan van 's avonds ten 10 uren tot 's morgens ten 4 uren

voor de laatste rijs.

En is verder geresolveerd, dat die geene, die zelfs niet willen gaan waaken, hunne wagten moeten laten doen door Gerrit Front & Abraham Enkelaar.

Daarvoor 's weeks zullen moeten betaalen eene stuiver en meervermogende, die genoemd worden 2, 3, 4 en 5 stuivers en zullen die geenen, die verkiezen zelfs te gaan waaken als dan verplicht zijn 's weeks vier duiten te betalen tot goedmaking der lantaarnen als onder breeder.

Ook is geresolveerd, dat dus de wagt zeven rijzen rond zal moeten gaan en altoos $\frac{1}{2}$ uur buiten zal moeten weezen; en altoos beginnen op eene plaats, zo als met slaan van De Klep zal gereguleert worden, ten einde ider inwoonder rekening zal kunnen maaken op wat tijd de wakende persoonen passeeren en zullen de gemelde vaste wagts geen andere mogen stellen als bij ziekte en dit nog bij zeker ander geval met permissie van het gemeente bestuur.

Zullende uit de penningen die overig zijn als de wakende persoonen betaald zijn, ieder 's weeks 50 stuivers, dus ruim 7 stuivers 's nagts en het overige voor olij, katoen en kaarssen om de lantaarnen in den dorpe van Zeijst te laten branden geduurende den wintertijd tot gerief der inwoonders en opgezetenen bij donkere maan van 's avonds 5 tot 's morgens 4 uren.

En zullen de wagts op de navolgende plaatsen de klep drie maal slaan en twee maal roepen hoe laat het is als namelijk: 10 heeft de klok, de klok heeft tien en wort het gemeente bestuur als meede ieder inwoonder gelast agt te geeven of de wagts hunne toeren getrouwelijk waarnemen, en daar de wakende persoonen konden beboet worden voor 3 guldens volgens de ordonnantie; al zulke persoonen de zuivere helft zullen genieten tot $1\frac{1}{2}$ gulden van gezegde boeten: En zullen de klep moeten slaan op de navolgende plaatsen:

1. voor de huisjes van Jan Harmse Smith,
2. voor mevrouw Floernoij,

3. voor de heer Wouter van Dam,
4. voor het ijzere hek op Kersbergen,
5. voor de deur van Jacobus Vermeulen,
6. voor de deur van Maes van Kreel,
7. voor het huis der gemeente,
8. in 't Rondeel
9. voor de deur van Jan van Reenen,
10. voor Beek & Royen
11. voor de tuinhuijs van mejuff. Kersseboom
en bij de tuinman Dirk Feijt.

De wakende personen zullen verplicht wezen de lantaarnen aan te steeken, op dezelve wijze als de wagt op het Hof gewoon is te doen en bij nalatigheid, andere opsteekers en waakers te stellen."

In het begin van de 19e eeuw was het er met de veiligheid blijkbaar niet beter op geworden.

In het reglement van 1 oktober 1823 komen n.l. de volgende artikelen voor:

- "4. Zij zullen met hellebarden gewapend zijn.
5. Zij zullen geene onbekende personen mogen laten passeren, en dezulke, op wien slechts de minste verdenking is vallende aanhouden en omtrent derzelver personen behoorlijk onderzoek doen, en hen, indien derzelver antwoorden niet voldoende zijn, te arresteren; Zij zullen geene klompen mogen dragen; langzaam moeten gaan, geen gerucht maken en niet met elkander spreken, en zoo veel mogelijk op een kleinen afstand van elkander blijven; bij alle openingen stilstaan en luisteren; de eerste, tweede en laatste gang altijd de klep slaan en met de vier middelste naar gelang dat men eenige vermoedens heeft, te variëren.
6. De twee personen, welke des nachts den wacht gehad hebben, ofwel een hunner zullen verplicht zijn, elken morgen ten tien uren aan het kantoor van den Schout behoorlijk rapport te brengen en zich voorts in alles als goede wachters gedragen.

7. *Voor de gevangenneming van iederen persoon, van wien het blijken zal, dat hij zich aan eenig misdrijf of misdaad heeft schuldig gemaakt, zullen zij ieder genieten eene belooning van drie guldens."*

In 1823 waren er voor het eerst vier nachtwachten aangesteld, t.w. Abraham Janse Wildbergh, Frans van Riezen, Cornelis Veenendaal en Gradus Samuel Penning, die om de andere nacht dienst deden.

De tarieven waren inmiddels verhoogd en uit de uitzetting der nachtlijst blijkt dat de heffing minimaal 5 en maximaal 55 stuivers bedroeg.

In dat jaar moest de klep worden geslagen op de volgende plaatsen:

1. voor het huis van Willem de Reuver (Voorheuvel?)
2. voor het huis van mevr. Van Ghesel (Veelzigt, thans politiebureau)
3. aan de Barrière van Zeijst (de tolboom aan de Utrechtseweg)
4. voor het ijzeren hek van Kersbergen (Kersbergenlaan)
5. voor het Schippershuis (aan de Waterigeweg)
6. voor de deur van de heer Mouthaan (Het Hof van Holland, 1e Dorpsstraat)
7. voor het Geregtshuis (1e Dorpsstraat)
8. aan het rondeel (Het Rond)
9. voor de deur van Frederic Verdonk (2e Dorpsstraat)
10. op den straatweg tegenover het huis van de Korenmolenaar (Driebergseweg, tegenover Molenweg).

In het begin van deze eeuw had Zeist 8 nachtwachten in dienst, die tegen een beloning van f 200,-- per jaar om de andere nacht dienst deden.

Aangezien ze daarnaast hun dagelijks werk moesten verrichten, was de inspecteur van politie niet zo erg gelukkig met deze nachtploeg, die niet altijd even fit aan de start verscheen.

De op 1 mei 1901 ontstane vacature J. Bleijerveld werd dan ook niet vervuld, maar de twee reserve-wachten werden eenmaal in de vier dagen ingeschakeld.

Toen de nachtwaker J.A. Wewer m.i.v. 1 juni 1902 ontslag vroeg wegens het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd werd het vonnis over de nachtwacht geveld. De gemeenteraad besloot op 17 april 1902 tot reorganisatie van de nachtpolitie over te gaan. De twee vacatures werden niet vervuld. De overige 6 nachtwakers, t.w. C. van den Brand, C. van Ee, J. Geitenbeek, T. van Rheenen, E. van Tellingen Tzn en J. van Tellingen Ezn werden met ingang van 1 januari 1903 op wachtgeld gesteld en de twee reserve-nachtwakers werden tegen 1 januari 1903 eervol ontslagen.

Het politiekorps werd vervolgens uitgebreid met 5 agenten, t.w. J. van Eijk en P. van der Hoef per 1 juni 1902 en J. van Schaik, T. van Marrum en W. van Schaik per 1 januari 1903.

De nachtwacht is geschiedenis geworden, maar het ten onrechte zo genoemde schuttersstuk van Rembrandt zal ons er aan blijven herinneren, evenals het volgende gedicht van een onbekende nachtwacht:

"Als ieder is in huys,
en als de zon is slapen,
dan ben ik op de been,
dan ben ik in de wapen.

Als 't rondom is in rust,
als 't overal is stil,
dan ben ik op den toer,
dan ben ik op den dril.

L. Visser

Tijdens de grote tuinbouwtentoonstelling op het landgoed Schoonoord in augustus 1909 was ook "Oud Zeist" vertegenwoordigd met een klepperman (J.F. Marree) en een klepperlied. Onze plaatsgenoot, de heer E. de Klerk, kon ons, behalve aan de naam van de klepperman, ook aan de tekst van het klepperlied helpen, luidend als volgt:

Bewaar je vuur en licht
Doe deur en venster dicht
Gij moet slapen. Ik moet waken
Dat is mijn plicht.

Neem je vrouwtje in je arm
Is het koud, zo dek haar warm
Met een mantel of een rok
Negen uren heit de klok.

L.V.

Nogmaals: de naam ZEIST (een rectificatie en aanvulling)

In het artikel van de heer L. Visser in het vorige nummer van ons Bulletin (6e jaargang, nummer 1, maart 1976, blz. 9 en volgende) over "De naam Zeist" was op verzoek van de schrijver ook een beschouwing mijnerzijds over dit onderwerp ingelast. Achteraf blijkt mij, dat ik daarin op één punt niet volledig en dientengevolge ook niet voldoende duidelijk ben geweest. Het betreft de afleiding van de naam Zeist (zonder g) van Segeste (met g), welke afleiding aantoonbaar is voor de plaatsnaam Seeste in de Kreis Tecklenburg (Westfalen), die in 1129 als Segeste voorkomt, hetgeen dus in de loop der tijden tot Seeste is samengetrokken. Ik heb toen - in mijn bedoelde bijdrage in ons vorig nummer, om te laten zien dat dit wegvallen van de g in soortgelijke woorden een veel voorkomend taalverschijnsel is - op blz. 15/16 een reeks van voorbeelden daarvan gegeven, en noemde daarbij (blz. 16 bovenaan) ook de naam van de Overijsselse buurschap Pleegste (onder Raalte).

De attente lezer of lezeres zal daarbij mogelijk de opmerking gemaakt hebben, dat deze buurschapsnaam in de huidige schrijfwijze juist wèl de g heeft. En inderdaad ligt het geval bij dit Pleegste (ontstaan

uit Plegeste, zie De Vries: Noord- en Zuid-Nederlandse Plaatsnamen) enigszins anders dan bij Zeist (ontstaan uit Segeste). Raadplegen we De Vries in zijn genoemde boek, dan noemt deze daar, behalve Pleegst (met de g), ook Pleest (zonder de g), en hij vermeldt deze beide toponymen alsof het om twee verschillende buurschapsnamen gaat, wel beide in Overijssel gelegen, maar niet identiek. Ik heb echter, ondanks allerlei navraag, geen plaatsnaam Pleest (hoe ook geschreven) in Overijssel kunnen ontdekken, en ik heb dan ook een sterk vermoeden, dat De Vries zich hier vergist heeft 1); het zal in beide gevallen wel om het tegenwoordige Pleegste onder Raalte gaan.

Nu vinden we in het Oorkondenboek van Overijssel, deel I, regest 89 (blz. 73), dat er in 1206 sprake is van enige tienden in Pleist (zonder g), onder Raalte, welke naam in deel II, regest 391 (blz. 94) als Plest wordt gespeld. Het gaat dus in beide gevallen om dezelfde buurschap, die nadien Pleegste is komen te heten, en die vandaag nog zo heet. De Vries heeft stellig gelijk, wanneer hij deze naam van het oorspronkelijke woord Plegeste afleidt, maar we zullen bij de gang van zaken moeten bedenken, dat de schrijfwijze van de plaatsnamen (zoals trouwens ook van de persoonsnamen) oudtijds zeer onstabiel is geweest: er was geen norm en er was geen contrôle, en men schreef gewoonlijk maar op de klank af. In die tijden kon de ontwikkeling van een plaatsnaam zich zeer grillig en alle kanten uit voltrekken. En al werd Plegeste langzamerhand tot Pleist (Plest) samengetrokken, toch zal in diezelfde tijd het oorspronkelijke Plegeste óók zijn blijven bestaan, en deze laatste naamsvorm moet in dit geval op den duur dominerend zijn geweest en gebleven. Het Pleist en Plest, dat we uit de 13e eeuw kennen, heeft het tegen het Pleegst (met de g) van nadien en van nú nõg afgelegd. En het oorspronkelijke

Segeste werd (parallel met het geval van Plegeste), in tijden waar we geen weet van hebben, tot Seist, maar (in tegenstelling met het geval van Pleist) kwam de oorspronkelijke g hier nimmermeer terug! Een dergelijke verschillende ontwikkeling van elkaar toch zo na verwante woorden of namen zal uiteraard wel aan de "spraakmakende gemeente" moeten worden toegeschreven. In wezen is echter de vergelijking van Plegeste met Segeste, en dus van Pleist (uit 1206) met Zeist (van nū) van belang, omdat in beide gevallen blijkt, dat het wegvallen van de g in dergelijke woorden en namen oudtijds niets ongewoons is geweest.

Tot zover reikt mijn lekenkennis over dit onderwerp; mocht er van welke zijde ook, nog eens betere informatie over komen, dan houd ik mij uiteraard bijzonder aanbevolen.

P.K.

1) Ook de vermelding bij De Vries van een plaatsnaam Nierst in de provincie Utrecht (die we nooit en nergens aangetroffen hebben), welke naam De Vries verklaart als een samentrekking van Niederseist (!), lijkt ons een abuis te zijn. Dit toponym komt wel in dezelfde contractie in Rijnland (Duitsland) voor (zie Bulletin van maart 1976, blz. 15), maar is in de provincie Utrecht alleen dāārom al ondenkbaar, omdat zulk een plaats in òns land geen Niederseist, en dus geen Nierst, maar Nederseist, en dus Neerst zou hebben geheten. Maar ook deze namen komen naar ons beste weten niet in de provincie Utrecht voor.

In de tweede jaargang (1972) van ons Bulletin waren wij in de gelegenheid een artikel van de heer D.R. Klootwijk - gepubliceerd in het orgaan van de Historische Kring "Tussen Rijn en Lek" - over te nemen. In 1975 verscheen in genoemd orgaan een "vervolg", dat wil zeggen een discussie-publicatie van de heer Klootwijk, waarin deze reageert op enkele opmerkingen van de heer H.J.M. Thiadens. Ook nu werd toestemming verkregen om dit artikel (wel enigszins door mij gewijzigd) op te nemen in ons kwartaalblad; daarvoor onze dank aan auteur en redactie. Het hierna behandelde bestrijkt een ruimer areaal dan de - voormalige en huidige - Zeisteroever, maar mijns inziens verdient het aanbeveling het artikel van 1972 bij de hand te houden om het onderstaande beter te begrijpen.

G.

Voormalige Rijnarmen te Zeist

In "Tussen Rijn en Lek", 8e jaargang, nummer 1, reageert drs H.J.M. Thiadens op het artikel "De Zeisteroever in de Middeleeuwen", van de hand van ondergetekende. Thiadens is van mening, dat op het, bij genoemd artikel behorend, bodemkaartje meer voormalige Rijnarmen zijn weergegeven dan verantwoord is.

Nu is bedoeld kaartje niet van de auteur afkomstig. Het werd eerder gebruikt door De Monté verLoren (1) en door Van Iterson (2). Het kaartje is het resultaat van karteringswerk van studenten Bodemkunde van de Landbouwhogeschool te Wageningen, onder leiding van ir K.J. Hoeksema uitgevoerd in de periode 1947 tot 1955. De groepen studenten boorden het gebied af in raaien, in een 50 bij 20 meter- of een 30 bij 30 meter-verband. Voor grensvaststelling werden vaak nog tussenboringen verricht en voor meer algemeen inzicht in de opbouw der lagen in de

ondergrond enige diepboringen. Nogal gedetailleerd werk dus.

Dat men de resultaten vertrouwde, mag blijken uit het feit dat de afdeling Onderzoek van de Cultuurtechnische Dienst, in opdracht van de in 1952 ingestelde Commissie Hydrologisch Onderzoek Kromme Rijngebied, met enig aanvullend veldwerk uit de studentenkarteringen een bodemkaart 1 : 10.000 construeerde.

Door tijdsgebrek is het de schrijver niet mogelijk de bovenvermelde gegevens aan een nader onderzoek te onderwerpen. Een verdere wetenschappelijke verantwoording van het bodemkaartje - indien al nodig - moet hij Thiadens dus helaas schuldig blijven. Die wetenschappelijke verantwoording zou hem trouwens moeilijk vallen.

De schrijver is historicus, en geen bodemkundige. Zijn kennis van deze laatste tak van wetenschap is die van de amateur. Een artikel als: "De Zeisteroever in de Middeleeuwen" komt dan ook tot stand door onderzoek van archivalia, kaarten, luchtfoto's en dergelijke, gevolgd door talrijke verkenningen in het betrokken gebied.

Vaak hebben deze verkenningen tot gevolg, dat men een eerder gevormde theorie moet ombouwen. Die afwisseling van studeerkamer- en terreinonderzoek gaat zolang door, tot men ergens een sleutel vindt om dan, voorzichtig opbouwend te komen tot een aanvaardbare oplossing van het gehele probleem.

Zo'n onderzoek in het terrein is fascinerend werk. Men treft dan "ter plaatse" een landschapspatroon aan, waarvan de uiterlijke trekken de mens wel vertrouwd zijn, maar hem op het eerste gezicht vaak zo weinig zeggen. En toch is dat huidige landschapspatroon de som van alle patronen die de natuurkrachten en de mens daar in de loop der tijden hebben neergelegd. - De natuur, langzaam, maar onverstoorbaar werkend, en zo op lange termijn inderdaad geografische revoluties veroorzakend. - De mens

sneller werkend en al naar de mate van zijn hulpmiddelen en zijn locale situatie vaak drastisch wijzigend. Telkens weer constateert de onderzoeker bij de eerste aanblik zijn enorme onwetendheid omtrent de situatie ter plaatse. Eerst na herhaalde verkenningen begint het landschap wat meer "een open boek" te worden.

Om daaruit te ontdekken wat men weten wil, komt het er op aan om in die ontelbare menigte feiten in de natuur aan de juiste dingen de juiste vragen te stellen.

Bij een dergelijk onderzoek gebruikt men natuurlijk ook de bodemkaart.

Maar wel met de nodige voorzichtigheid.

Voor het construeren van de bodemkaart 1 : 50.000 worden de gegevens verkregen door boringen tot een diepte van 1.20 meter met een gemiddelde waarnemingsdichtheid van 1 boring per 4 à 8 ha. Stukken met een oppervlak van 10 à 12 ha. worden op de bodemkaart verwaarloosd, dat wil zeggen niet ingetekend terwijl "verontreiniging" tot 30 % binnen ieder afzonderlijk kaartvlak als acceptabel wordt ervaren. De karteerders hebben grote karteerervaring en terreinkennis en zijn uitstekend geïnformeerd voor ze in het veld de bodemgrenzen en de belangrijkste landschapskenmerken op de veldkaart inschetsen. Maar hun waarnemingsnet heeft grote mazen. Een bodemkaart mag dan ook nooit voor detailwerk gebruikt worden.

Naast bovenstaande opmerkingen, ontleend aan toelichtende rapporten bij de bodemkaarten, laten we hieronder graag nog enkele deskundigen aan het woord.

Ir G.G.L. Steur merkt op: "Binnen vrijwel ieder kaartvlak van elke bodemkaart komen onzuiverheden voor, die in verband met de waarnemingsdichtheid niet worden opgemerkt, of als ze worden opgemerkt wegens de schaal van de kaart niet kunnen worden voorgesteld" (3).

En als ir B. van Heuvel het maken van bodemkaarten bespreekt, zegt hij: "Het bezwaar van deze methode is dat een gekleurd afgegrensd kaartvlak een absolute uniformiteit suggereert. In werkelijkheid verschilt een traject aan zijn grenzen maar gradueel met het volgende en voorgaande traject. Een kaartvlak is een normvlak met toleranties.

Om aan de misleidende suggestie van uniformiteit binnen een begrenzing te ontkomen, zouden de bodemgrenzen moeten worden vervangen door geleidelijke kleurovergangen.

De gebruiker dient zich dus wel goed te realiseren dat de abrupte begrenzing van een kaartvlak door een bodemlijn in wezen niet met de werkelijkheid overeenkomt" (4).

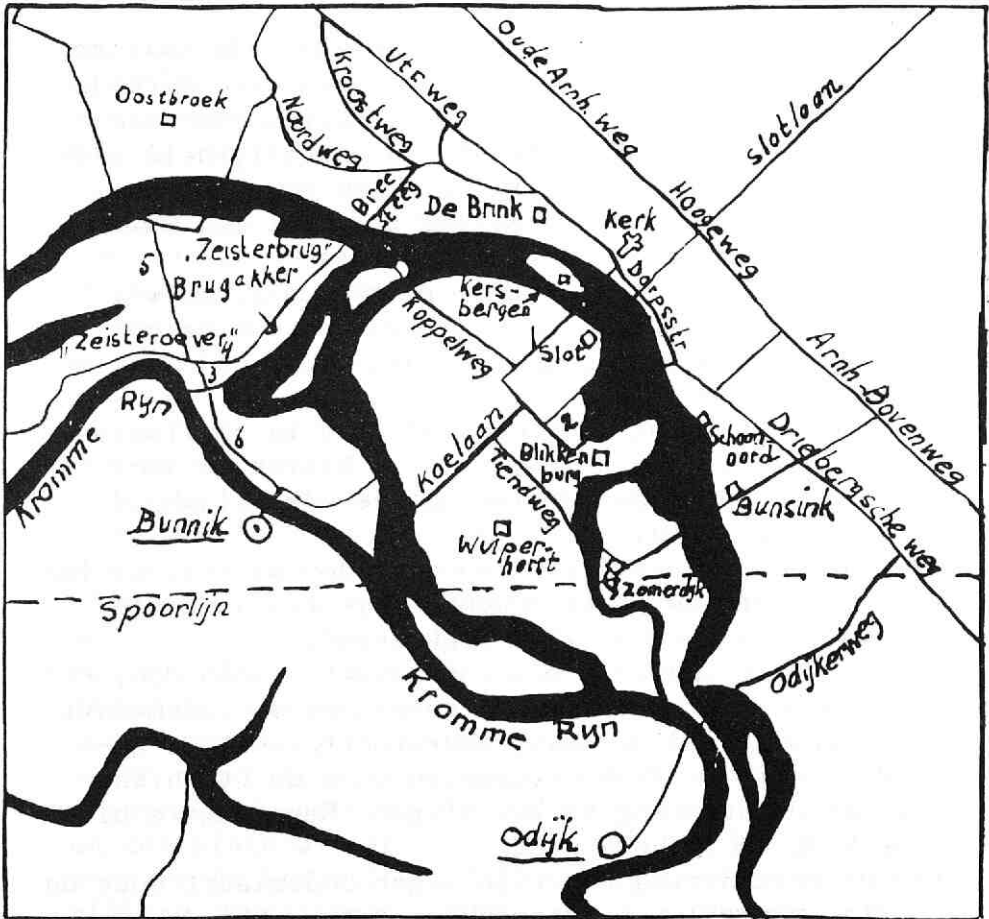
Thiadens geeft een aantal voorbeelden waar zijns inziens op het gewraakte bodemkaartje ten onrechte voormalige Rijnarmen zijn ingetekend.

Hij hanteert daarvoor een bodemkaart 1 : 50.000, uitgave 1970. Zelf gebruikt de schrijver de bodemkaart 1 : 50.000, blad 32 West, Amersfoort, voor dit gebied. Die is in 1966 uitgegeven door de Stichting voor Bodemkartering te Wageningen. Een jongere uitgave kent de Stiboka niet.

Bij de bestudering van zijn eigen bodemkaart moet de schrijver nogal wat vraagtekens zetten bij de opmerkingen van Thiadens.

Waarbij Thiadens welwillend in het oog wil houden dat die vraagtekens gezet worden door een bodemkundig leek.

Ten gerieve van de lezers van ons blad treft men bij dit artikel een tweetal afdrukken van het bodemkaartje aan (afbeeldingen 1 en 2). Het eerste kaartje is - behoudens de door de auteur ingetekende "Kouwenhovense weteringe" - het oorspronkelijke; op het tweede heeft de schrijver een aantal kaartvlakken ingeschetst, zoals die op zijn bodemkaart voorkomen. Met de op die bodemkaart gebruikte codering voor de verschillende grondsoorten.

Afbeelding 1

Bodemkundig kaartje van Zeist met diverse voormalige Rijnarmen. Men ziet hierop o.a. de Brugakker, de Zeisterbrug en de Breesteeg.

1. Waterige weg	4. Vinkenbuurt
2. Blikkenburgerlaan	5. Tolakkerlaan
3. Kouwenhovense wetering	6. "Kibbruggerwech"

Op dat tweede kaartje treft de lezer aan:

- Ro 60 C: Kalkloze nesvaaggronden, zavel en lichte klei. Deze gronden komen voor in de voormalige bedding van de Kromme Rijn.
- Ro 40 C: Kalkloze nesvaaggrond, zware klei. Ook hier is sprake van een dichtgeslibde oude bedding (meander) van de Kromme Rijn.
- Rn 47 C: Kalkloze poldervaaggronden, zware klei. Deze gronden liggen verspreid door het gehele rivierkleigebied. Landschappelijk zijn enkele duidelijke verschillen binnen deze eenheid aanwezig. We kunnen onderscheiden:
- a. kom op stroomgrond. Vrij grote kaartvlakken, laag gelegen en omgeven door hogere stroomruggronden.
 - b. beddinggronden. Zeer laag gelegen, langgestrekte kaartvlakken, meestal eveneens begrensd door stroomruggronden.
- bRn 46 C: Kalkloze poldervaaggronden (bruine komgronden); zware klei. De bruine komgronden komen voornamelijk voor langs de buiten- en binnenbochten van de Kromme Rijn. Ze liggen duidelijk hoger dan de overige zware kleigronden.

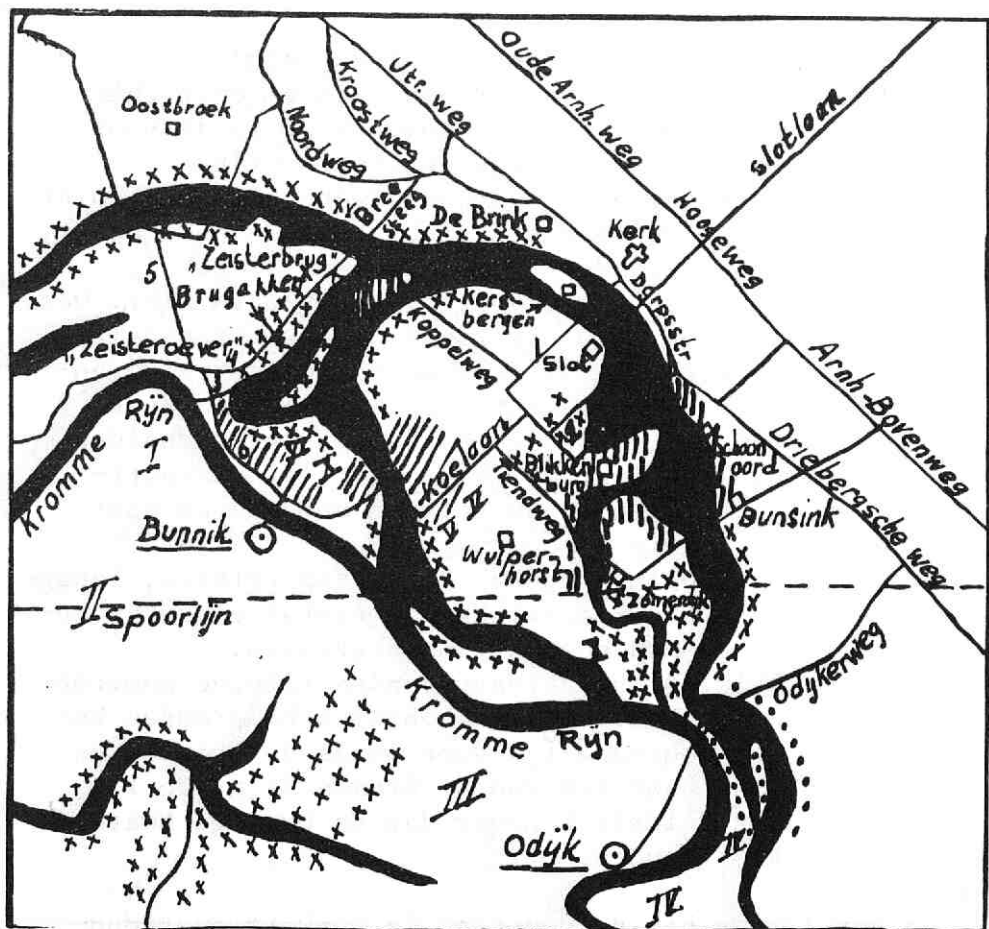
De verklaring bij de codering is verkort overgenomen uit het begeleidend rapport bij de bodemkaart, blad 32 West, Amersfoort.

Bij Rn 47 C is, dachten we, de aanwezigheid vereist van een rivier(tak), die door of dicht bij het betrokken gebied stroomde.

N.B.: Vaag in vaaggronden: onduidelijk, niet scherp omlijnd.

Nes: land dat in een zee- of rivierarm uitsteekt.

Dan vermeldt de heer Klootwijk de punten, waarop Thiadens kritiek heeft; en geeft daarop zijn antwoord.

Afbeelding 2

Bodemkundig kaartje van Zeist met diverse voormalige Rijnarmen. Men ziet hierop o.a. de Brugakker, de Zeisterbrug en de Breesteeg.

1. Waterige weg	4. Vinkenbuurt
2. Blikkenburgerlaan	5. Tolakkerlaan
3. Kouwenhovense wetering	6. "Kibbruggerwech"

Verbetering van het onderschrift op pagina 36 van het juni-Bulletin:
Verzoeke het onderstaande daar op te plakken!

XXXXXX
XXXXXX

||||||

:::~::~

//////

Rn 47 C

Ro 60 C

Ro 40 C

bRn 46 C

1. "Noordelijk van het woord Zeisteroever geeft Klootwijk een Rijnarm weer. Op de bodemkaart vindt men daar slechts stroomruggronden".

Volgens de bodemkaart heeft Thiadens volkomen gelijk. Maar de mogelijkheid dat we hier met een "tolerantie in het kaartvlak" te maken hebben lijkt niet uitgesloten, integendeel zelfs waarschijnlijk.

In het artikel: "De Zeisteroever in de Middeleeuwen" werd reeds melding gemaakt van "onland" op dit gedeelte van de Zeisteroever. Of dat onland op die plaats lag en te maken had met de aanwezigheid van een Rijnarm valt echter niet te bewijzen. Meer licht verschaft ons de voormalige percelering in dit gebied. Op de topografische kaart 1 : 25.000, onder andere uitgaven 1932 en 1943, geeft de percelering duidelijk de mogelijkheid van een voormalige Rijn-tak daar ter plaatse aan. Dat is eveneens het geval op het hierbij afgedrukte gedeelte van een nog oudere kaart (afbeelding 3).

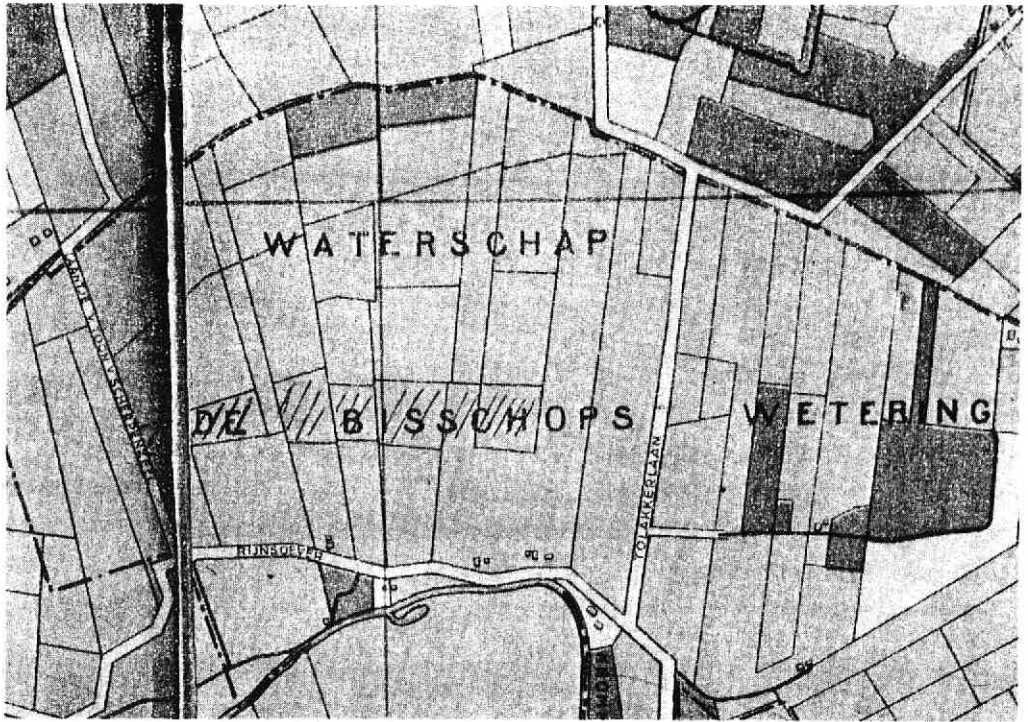
Het gearceerde stuk zou dan die voormalige rivier-tak kunnen zijn.

2. "De stroomgeulen zuidelijk van de spoorlijn te Bunnik komen niet op de uitgebreide bodemkaart voor". De bodemkaart van de schrijver geeft, ten zuiden van het woord spoorlijn, op de plaats waar de rivier-arm getekend is, een uitgestrekt gebied Rn 47 C aan. Dat is dus beddinggrond of kom op stroomgrond, waarbij in beide gevallen de aanwezigheid van een rivierarm in dat gebied vereist is.

Maar er is meer. Op de bodemkaart komt hier ook een blauwe stippellijn voor die, op het kaartje gezien, komend van de onderzijde de smalle zwarte streep volgt, om dan in de rivierarm westwaarts verder te gaan.

Volgens de legenda van de bodemkaart duiden zulke blauwe stippellijnen "voormalige, zeer duidelijke, smalle kreekbeddingen, geulen enz." aan.

Deze "voormalige, zeer duidelijke kreekbedding" gaat hier voor een groot deel door stroomruggronden.

Afbeelding 3

Op bovenstaande foto geeft het gearceerde gedeelte de voormalige Rijnarm weer.

De begrenzende lijnen van dit gearceerde gedeelte zijn sloten, die vroeger in dit gebied perceelsscheidingen waren. Deze sloten zijn nu verdwenen in verband met de herverkaveling van dit oude landschap ten behoeve van het Universiteitscentrum "De Uithof". Opvallend is het verschil in percelering onder en boven de grenslijn (-.-.), waar de Bisschopswetering stroomt.

3. "De Kouwenhovense wetering op het kaartje van Klootwijk met 3 aangegeven gaat dwars door stroomruggronden".

Gezien de laatste zin van 2 schijnt deze constatering van Thiadens geen bezwaar op te leveren voor het intekenen van een voormalige waterarm op de bodemkaart. Maar de opmerking van Thiadens is, volgens mijn bodemkaart althans, ook niet geheel juist. Ten oosten van de Grote Laan loopt bedoelde wetering door bruine komgronden (bRn 46 C) en ten westen van die laan voor een groot deel door beddinggrond van de Kromme Rijn (Ro 60 C). Tevens zitten we hier op de grens van kaartvlakken en dan is het, volgens de hierboven aangehaalde waarschuwing van ir Van Heuvel, zaak om voorzichtig te zijn.

Tijdens onze terreinverkenningen in het vrij ruig beboste gebied bij de Kouwenhovense wetering kregen we de indruk dat het landschapspatroon hier door de aanleg van kunstwerken nogal gewijzigd is.

Uit de wetering takte zich vroeger een geul af, die nu doodloopt tegen de Grote Laan. We sprakendaarover reeds in het artikel "De Zeisteroever in de Middeleeuwen". Tussen deze geheel verlande geul en de Grote Laan troffen we een diepe haakvormige kuil aan, die op geen enkele uitgave van de topografische kaart voorkomt. Wel ziet men op de topografische kaarten tot 1920 daar vlakbij een bouwsel, dat op de opvallend hoge wal gestaan moet hebben. Er is van dat bouwsel niets meer terug te vinden. Aan de andere zijde van de verlande geul vonden we een bijna geheel vergane boomstomp, waaruit enkele ijzeren stangen omhoog staken. Uit de vorm ervan konden we afleiden, dat het draagsteunen van een rond dak geweest moeten zijn. Waarschijnlijk heeft hier een soort prieel gestaan, ten gerieve van de bewoners van de allang verdwenen buitenplaats, "de Nienhof", wier bezitters zich hier kwamen vermeien. Het is zeer wel mogelijk dat men de omgeving, terwille van een passend uitzicht, kunstmatig gewijzigd heeft.

Vroeger stond er in de Kouwenhovense wetering, aan de oostzijde van de Grote Laan, een kleine waterkering om het water op "de Nienhof" op peil te houden. Die waterkering is opgeruimd, omdat zij niet functioneerde. Het water sijpelde weg door een grindbank in de bedding.

4. "De brede Rijnarm, die de auteur tekent oostelijk van de Brugakkerlaan is op de bodemkaart grotendeels een omvangrijk komklei-gebied".

Een groot deel van dit gebied is Rn 47 C; zware klei dus, die zowel kom-op-stroomgrond als beddinggrond kan zijn. Het bijbehorend rapport laat zich daarover niet verder uit. De lezer zal het duidelijk zijn, dat het laatste woord, beddinggrond dus, zonder meer de aanwezigheid van een voormalige rivierarm veronderstelt. Voor het woord "kom-op-stroomgrond" geeft de door Thiadens gebruikte bodemkaart de volgende toelichting: "Ook in de bedding (van een rivier) vindt sedimentatie plaats, waardoor die bedding geleidelijk wordt opgehoogd, met als gevolg dat de waterafvoer gaat stagneren. Bij een plotseling verhoogde aanvoer zal de rivier een nieuwe loop kiezen. Het komt dan voor dat de nieuwe loop zoveel hoger ligt, dat de stroomruggronden langs de oude bedding met komklei van de nieuwe bedekt raken. Er ontstaan dan stroomruggronden met een zware bovenlaag (kom-op-stroomruggronden)"; (aanhaling iets verkort weergegeven K.).

wordt vervolgd

N.B.

Tijdens de lezing voor onze Stichting op 6 mei jl. opperde de spreker, prof. dr J.A. Huisman, bezwaren tegen de verklaring Segeste - Zeist, waarover ds P. Kuijper heeft geschreven. Hierop zal uitvoeriger worden teruggekomen.

Redactie

De Van de Poll-Stichting bestaat 25 jaren!

Op 24 september 1976 zal het 25 jaren geleden zijn dat door wijlen jonkvrouwe J.M.E. van de Poll, mede ter uitvoering van de wens van haar overleden broeder jhr mr Frederik van de Poll, een stichting in het leven werd geroepen, met als doel: het bevorderen en verbreiden van de kennis omtrent de geschiedenis van Zeist en wat daarmee verband houdt, alsmede het aankweken van belangstelling daarvoor in ruime kring.

In de stichtingsakte, verleden voor notaris mr H.B. van Rhijn, alhier, werd bepaald, dat de stichting de naam "Van de Poll-Stichting" zou dragen en dat de eerste Raad van Beheer zou worden gevormd door: mr A.P. Korthals Altes (burgemeester, als voorzitter), G. van Dijk (wethouder), F.A. Fickweiler (lid Evangelische Broedergemeente), J.R. Peuker (idem), O.J. van Griethuysen (secretarie-ambtenaar), mr F.A. Beunke, mr H.L.L. van Hoogenhuyze, J.W. Kraal, ds P. Kuijper, mr A.J. Labouchère, H. Martin, mr dr J. Meerdink, J.H.A. Modderman, dr J. Ph. de Monté verLoren en mr H.B. van Rhijn.

Waarom niet - zoals sommigen vragen - de duidelijker naam "Oud Zeist" voor onze stichting is gekozen, in navolging van soortgelijke verenigingen als "Oud Hoorn", "Oud Utrecht", en andere, vindt dus zijn - statutaire - verklaring als hierboven vermeld.

Nu is de naam Van de Poll oudere ingezetenen van onze gemeente bekend genoeg, maar vele "import-Zeistenaars" zal hij vreemd zijn of weinig zeggend. Daarom op deze plaats een en ander over de Zeister leden van dat oude geslacht. - In 1859 vestigde zich te Zeist, in huize "Beek en Royen" in de 2e Dorpsstraat, jhr Frederik Harman van de Poll (geb. Amsterdam 9-1-1823, overleden Zeist 4-2-1909), die op 29 juli 1852 te Arnhem was gehuwd met jonkvrouwe Henriëtte Wilhelmine van de Poll (geboren Bummal,

Luxemburg, 21-6-1829, overleden Zeist 3-1-1909). Hun, door Jan Veth geschilderde, portretten hangen in de werkkamer van de stichting in Het Slot. Jhr Van de Poll was inspecteur der Registratie en Domeinen en werd dikwijls overgeplaatst; wat onder andere blijkt uit de geboorteplaatsen van zijn kinderen: 1) jonkvrouw Frederika Louise Henriëtte (geboren Elst 5-9-1853, overleden Zeist 17-3-1946; zij was dame du palais hon. van H.M. Koningin Wilhelmina en hofdame van H.M. Koningin Emma); 2) jonkvrouw Clara Catharina (geboren Doesburg 17-3-1855, overleden Zeist 29-4-1943); 3) jonkvrouw Louise Pauline (geboren Bergen op Zoom 21-4-1857, overleden Zeist 17-2-1943; ook zij was dame du palais hon. van H.M. Koningin Wilhelmina en belast met de opvoeding van de jeugdige prinses Juliana); 4) jhr mr Frederik (geboren Zeist 17-3-1860, overleden Zeist 6-4-1937; hij was ongehuwd; onder andere directeur van de levensverzekeringsmij. "Kosmos"; vele jaren raadslid en wethouder van onze gemeente enz.); 5) jhr Archibald (geboren Zeist 26-2-1862, overleden Zeist 3-4-1863); 6) jhr Andreas Jacobus (geboren Zeist 17-10-1864, overleden Delft 27-4-1885, als student); 7) jhr Willem Hendrik Joan (geboren Zeist 11-5-1867, overleden Haarlem 23-1-1921; hij was kolonel bij de cavalerie; gehuwd; had een zoon, welke jong stierf, en een dochter); 8) jonkvrouw Joanna Margaretha Elisabeth (geboren Zeist 15-5-1872, overleden Zeist 9-11-1970). Zo men ziet is deze Zeister tak uitgestorven.

Zelfs nog in het begin van de 20e eeuw was de invloed van families als de Van de Poll's in het toen nog kleine Zeist (zielental ca 1900: 9000) op allerlei gebied groot. De Van de Poll-familie was zeer gezien wegens haar eenvoud, sociaal medeleven en progressieve opvattingen. Zo drukte bijvoorbeeld "jonkheer Frederik sr in de gemeenteraadsvergadering van 3 juni 1864 de wens

uit "dat er pogingen mogen worden aangewend, ook van de zijde van het bestuur, opdat in deze gemeente de kunsten en wetenschappen worden bevorderd en aangekweekt...".

Een voorstel van hem - in de vergadering van 4 oktober daaraanvolgend - om een muziekonderwijzer te benoemen werd afgestemd. - In de vergadering van 9 februari 1865 hekelde hij fel de oude gewoonte om zelfmoordenaars te begraven in een apart gedeelte van het kerkhof; daarover ontstond toen een uitvoerige discussie. Eerst in 1876 werd dit gebruik afgeschaft. In 1882 richtte jhr Van de Poll het Zeister Harmonie Muziek Gezelschap op en was daarvan een actief lid; het later Koninklijk geworden korps behaalde al spoedig eerste prijzen.

Terug naar de jarige Van de Poll-Stichting. Van het begin af werden de werkzaamheden verdeeld over een museum-commissie (welke nooit goed van de grond is gekomen, door gebrek aan voldoende driedimensionale zaken) en een studie-commissie (later genoemd: archief- en studie-commissie). Laatstgenoemde heeft vele jaren uitstekend werk verricht. Met name mogen vermeld worden de heren J.Ph.C.G. van Hinsbergen, oud-hoofdarchivist van het Rijksarchief te Utrecht, overleden in 1964 (die een groot aantal akten op fiches zette en de "Bronnen..." gereed maakte); prof. dr J.Ph. de Monté verLoren, rechtshistoricus van naam, overleden in 1974 (die sedert 1956 vice-voorzitter was, het archief onder zijn beheer had in zijn woning, er bezoekers ontving, en ook de vergaderingen van de Raad van Beheer gastvrij herbergde, tot 1970); ds P. Kuijper (die onder andere vele artikelen publiceerde over oud Zeist en momenteel "De Oude Kerk te Zeist" - een artikelen-serie van wijlen de heer H.J. van Eekeren - bewerkt en deels al heeft bewerkt). Andere leden van de commissie maakten zich even-

Jhr mr Frederik van de Poll (1860-1937)
(foto F. Kramer)

zeer verdienstelijk. - Dan moge hier worden genoemd wijlen de heer W. Grapendaal, overleden in 1972 (die ambtshalve secretaris was van alle commissies en van de Raad van Beheer en van 1966 - gepensioneerd zijnde - tot zijn dood archivaris was).

Van 1 oktober 1970 tot 1976 was ondergetekende als conservator voor de stichting werkzaam.

De werkwijze van de stichting werd met ingang van 1976 veranderd, dat wil zeggen er bestaan thans de volgende werkgroepen: a) archeologie, b) genealogie, c) archiefwerk, d) historisch onderzoek, e) publicaties, f) lezingen en excursies, g) tentoonstellingen. Leden ervan zijn een aantal personen uit de Raad van Beheer en "vrijwilligers" uit de contribuanten. Of deze opzet succes zal hebben, moet nog blijken.

Met vorenstaande zinsnede raken wij een probleem (voor sommigen tenminste), waarover onder meer in 1966 binnen de Raad uitvoerig is gesproken, namelijk over een grotere betrokkenheid van de contribuanten bij het doen en laten binnen de stichting. De Raad - welke bij vacatures zichzelf aanvult (tot maximaal 20 personen) - is te veel "een onder onsje", zoals toen werd opgemerkt. Er is weinig mogelijkheid tot "inspraak" en - het zij gezegd - er is misschien ook daardoor weinig interesse in, het qua inwonertal grote, Zeist. Directer contact tussen Raad en contribuanten, bijvoorbeeld door een openbare vergadering vooraf te laten gaan aan een lezing, zou wenselijk zijn. Hoewel de invloed van de gemeente groot is, heeft dit ook weer voordelen, vooral administratieve. Van die zijde, juist van de beide burgemeesters, te weten mr A.P. Korthals Altes (september 1951 - april 1968) en mr dr A.A.H. Stolk (november 1968 - heden), is steeds veel belangstelling getoond.

Wat betreft de resultaten van de werkverdeling, van onze activiteiten dus, deze bestonden uit het houden

van lezingen, excursies, tentoonstellingen (of deelneming daaraan) en uit publicaties. Men zie de bijlage. In de afgelopen jaren is veel belangrijk werk gedaan om de doelstelling van onze stichting te verwezenlijken. Zo werd een aantal brochures, betrekking hebbend op onze locale historie, uitgegeven, maar landelijk gezien tamelijk uniek was en is de publicatie van de "Bronnen voor de geschiedenis van Zeist"; deel I bevat alle - volledig of in excerpt weergegeven - acten en dergelijke over het tijdvak 838 - 1529 en deel II beslaat de periode 1529 - 1600. Deel III is thans in bewerking. Binnenkort zal deel IV (het laatste) verschijnen van "De Oude Kerk te Zeist"; het eerste deel zag in november 1974 het licht. Ook bevat, sinds 1970, ons kwartaal-Bulletin bijdragen over de Zeister historie. - Tot de activiteiten mogen eveneens worden gerekend het aankopen (naast de vele en velerlei schenkingen) van grote en kleine zaken. Terwijl er tussendoor diverse dia-vertoningen, verzorgd door de heren Grapendaal, Van Hoogenhuyze en Visser, werden gegeven voor plaatselijke verenigingen. Onze stichting heeft namelijk een verzameling dia's (ca 300 stuks), terwijl onze topografische kaarten-collectie ca 350 nummers telt; de zogenaamde topografische atlas (foto-verzameling) een 3700 nummers; er ongeveer 2900 prentbriefkaarten zijn en de bibliotheek + 500 nummers (maar meer delen) heeft.

Ons onderdak was gedurende lange tijd te vinden in de Krullelaan, ten huize van wijlen prof. De Monté verLoren, namelijk van 1951 tot najaar 1969. Toen verhuisde het grootste deel van ons bezit naar het gerestaureerde Slot, waar een eigen, ruime, werkkamer - met een nevenvertrekje - ter beschikking was gekomen. Zo is de situatie nog. Verder is, sedert 1956, een kelderruimte in "Kosmos", dat wil zeggen het gebouw van de dienst voor openbare werken, als dependance in gebruik.

Hoe heeft de stichting een en ander financieel kunnen bolwerken (de uitgifte van de "Bronnen ..." was bijvoorbeeld een dure zaak)? Oorspronkelijk werd voor het lidmaatschap *f* 2,50 en voor het donateurschap *f* 10,-- gevraagd. Per 1 januari 1973 werd het één bedrag, namelijk minimaal *f* 10,-- contributie per jaar. Naast de reeds gereleveerde hulp van de gemeente Zeist hebben de Gedeputeerde Staten van Utrecht nog gedurende een zestal jaren *f* 500,-- 's jaars subsidie geschonken. En verkoop van publicaties bracht en brengt wat geld in 't laadje. Het zal hierbij duidelijk zijn: hoe meer contribuanten - of: donateurs - hoe beter.

Wat het aantal contribuanten aangaat: in 1959 waren dat er 157, in 1965 231 en (nu op 1 september) 316. Van hen is omstreeks 18% jonger dan 50 jaar, de overigen ca 82% is dus ouder. Er wonen 70 contribuanten buiten Zeist (ruim 22%), bijvoorbeeld te Alkmaar, Purmerend, Zandvoort, Markelo, Middelburg, Rotterdam enz. maar de meesten toch in de naaste omtrek (De Bilt, Utrecht, Driebergen). Al is het contribuanten-tal, zeker in vergelijking met andere plaatselijke historische organisaties, niet onbevredigend, toch is het op een inwonertal van ca 58700, dat Zeist heeft, te weinig. Laat iedere lezer(es) nog eens trachten één (of meer) nieuwe belangstellende(n) voor onze stichting te winnen! Als "geschenk" voor de jarige, welke - naar wij hopen - nog vele jaren moge voegen bij de vijfentwintig gepasseerde.

Tenslotte volgt dan de huidige samenstelling van de Raad van Beheer; men zal bemerken, dat nog vier leden "van het eerste uur" onder hen zijn. Mr dr A.A.H. Stolk (burgemeester, als voorzitter), mr H.L.L. van Hoogenhuyze (vice-voorzitter), mr dr H. Emmer (secretaris), mr dr J. Meerdink (2e secretaris), L. Visser (penningmeester), drs A. Bertoen (2e penningmeester), prof. dr G.A.M. Abink, C.J. Bardet, dr K.W. Galis, mej. A.G. Groe-

newegen, mej. T. Hille, ds P. Kuijper, C.J. van Maastricht, mevr. E.A. van de Poll-Witholt, mr H.B. van Rhijn, drs Th.G.P.M. Ruys, W.A. Storm de Grave, H.E. van Tellingen.

Dr K.W.G.

Bijlage

Een overzicht van gehouden lezingen, excursies en tentoonstellingen (of deelneming daaraan) moge aan de vergetelheid worden ontrukkt.

Lezingen

- 20- 5-1953 Prof. dr J.Ph. de Monté verLoren: De geschiedenis van de Dorpsstraat
- 14- 5-1954 Ph.J.G.C. van Hinsbergen: Overzicht van de bezittingen van de Van de Poll-Stichting
- 27-10-1954 mr dr J. Meerdink: De Nederlandse inslag in de Evangelische Broedergemeente te Zeist in de 18e eeuw
- 27- 1-1955 Mej. dra A.W. van de Bunt: Willem Adriaan van Nassau, de stichter van Het Slot te Zeist
- 4- 4-1955 H. Martin: De betekenis van belangrijke oudheidkundige opgravingen in verschillende delen van Nederland, waaronder Zeist
- 23- 1-1956 Drs A. Bertoen: De dorps- en stedenbouwkundige ontwikkeling van Zeist in de loop der tijden
- 26- 4-1956 Mej. dra A.W. van de Bunt: Cornelis Schellinger, de burger-vrijheer
- 25- 2-1957 Prof. dr J.M. van der Linde: Vijfhonderd jaar Evangelische Broedergemeente

- 10-12-1957 Dr A.R. Kleyn: Zeister heraldiek
7- 3-1958 Prof. dr W. van Iterson: Heerlijke
rechten in het algemeen en de
heerlijkheid Zeist in het bij-
zonder
- 23- 1-1959 Dr C.W. Drooger: Het ontstaan van de
Utrechtse Heuvelrug
- 14- 4-1959 Mevr. M.A.M. Renes-Bolding: Ernst
en luim in leven en werken der
Evangelische Broedergemeente
- 26- 1-1960 Ir J.B. baron van Asbeck: De restaura-
tie van Het Slot
- 26- 4-1960 Prof. dr W. van Iterson: Hoe heeft Zeist
zijn vroegere dorpsgronden ver-
loren?
- 20- 2-1961 W. Harzing: Oud Rijsenburg
- 20- 4-1961 Chr. Bos: Klokken en klokkenspelen
- 20- 2-1962 Mevr. dr A. Volgraff-Roes: De Friese
terpen
- 26- 4-1962 Mr P.H. Damsté: Grepen uit het verleden
van De Bilt
- 4- 3-1963 Mej. dra A.W. van de Bunt: Ongewenst
Koninklijk bezoek aan Zeist
- 25- 4-1963 H.J. van Eekeren: De Oude Kerk aan de
Dorpsstraat
- 10- 3-1964 Ir W.L. Jansen: De ontwikkeling van de
bossen op de Utrechtse Heuvelrug
- 2- 4-1964 Jhr drs H.W.M. van der Wijck: De ont-
wikkeling van de Nederlandse
buitenplaatsen
- 2- 3-1965 Drs H. Halbertsma: De kerstening van
Nederland binnen de grenzen van
het bisdom Utrecht
- 28- 4-1965 Dr D.A. Wittop Koning: De geschiedenis
der pharmacie
- 22- 2-1966 G. Riemer: Zeist in de tijd van de
equipages en daarna ... toen de
automobielen kwamen
- 20- 4-1966 Prof. dr J.M. van der Linde: Zij zochten
Zeist

- 19- 4-1967 Dr ir C.L. Temminck Groll: Historische woonhuizen in de provincie Utrecht
- 22- 4-1968 Mr dr J. Meerdink: Tweehonderd en twintig jaren Broederhuis (1748-1968)
- 16-12-1968 Mej. dra A.W. van de Bunt: Zeist in de negentiende eeuw
- 4- 2-1970 H.W.J. Volmuller: De geschiedenis van de stad Utrecht
- 20-11-1970 G. Koppert: De Romeinse limes in Utrecht
- 5- 2-1971 Dr J.G.N. Renaud: De Utrechtse bisschoppen als kastelenbouwers in de late Middeleeuwen
- 29- 9-1971 Dr ir C.L. Temminck Groll: Het ontstaan van de gebouwen der Broedergemeente
- 21- 4-1972 Jhr drs H.W.M. van der Wijck: Onbeschermde buitenplaatsen in Nederland
- 10-11-1972 E. de Klerk en L. Visser: Het nabije verleden van Zeist (ca 1900-1910)
- 30- 3-1973 Drs A. Bertoen: Leven en werken in Zeist en haar randgemeenten sinds 1800
- 22-11-1973 W. Harzing: De geschiedenis van het kasteel en het dorp Rijsenburg
- 10- 5-1974 Mevr. dra M.A. Prins-Schimmel: Rond het Zuster- en Broederplein
- 22-11-1974 H.J. Zantkuyl: De architectuur van het stadswoonhuis van de 16e eeuw tot omstreeks 1900
- 29- 5-1975 A.P. Smaal: Monumentenzorg in Nederland
- 21-11-1975 Dr C. Dekker: De Kromme-Rijnstreek in de Middeleeuwen
- 7- 5-1976 Prof. dr J.A. Huisman: Plaatsnamen in Zeist en omgeving in historisch en taalkundig perspectief

Excursies

- 27- 8-1960 Rijsenburg (R.K. kerk, Sparrendaal, enz.)
- 24- 9-1966 Zeist (Het Slot tijdens de restauratie)

- 11-10-1969 Zeist (Het Slot nà de restauratie)
6- 6-1970 Amersfoort (St Joriskerk, "Armen de Poth", enz.)
5- 6-1971 Langbroekerwetering (kastelen)
26- 5-1972 Amerongen (kasteel, N.H. kerk)
3- 6-1972 Betuwe (N.H. kerken te Ommeren, Maurik, Lienden en kasteel Hardenbroek)
2- 6-1973 Breukelen (Gunterstein, N.H. kerk)
8- 6-1973 Kastelen Lunenburg en Hardenbroek
7- 6-1974 Rhenen (Cunerakerk, museum)
12-12-1974 Utrecht ("Erfgoed van Herrnhut")
13- 6-1975 Buren (N.H. kerk, ex-Weeshuis, Boerewagenmuseum)
20- 5-1976 Vechtstreek (boottocht, kasteel Zuylen)
1-10-1976 Ammerzoden (voornamelijk kasteel Ammer-soyen); deze dagtocht dient te worden beschouwd als een feestelijk slot van ons vijfde lustum

Tentoonstellingen

25/8	t/m	8/9	1952	Amito V te Zeist
3/7	t/m	17/7	1954	Austerlitz (150-jarig bestaan)
30/4	t/m	7/5	1955	Bezettingstijd-documenten te Zeist
22/11	t/m	4/12	1957	Openbare leeszaal te Zeist
24/6	t/m	26/6	1958	Shetland Show te Zeist
16/3			1960	Figi te Zeist
16/3	t/m	18/3	1965	Verzet-expositie te Zeist
19/6	t/m	25/6	1965	Utrechtse Week te Scheveningen
9/10	t/m	1/11	1969	Opening gerestaureerde Slot te Zeist
22/6	t/m	30/8	1972	Prinsenhof te Delft
9/10	t/m	13/10	1972	Family Fair te Zeist

Tenslotte nog een lijst van de publicaties

Prof. dr J.Ph. de Monté verLoren: De geschiedenis van de Zeister Dorpsstraat

- H. Martin: De ontdekking van een oude rivier-
schoeiing bij het postkantoor
te Zeist
- Ph.J.C.G. van Hinsbergen: Overzicht van de bezit-
tingen der Van de Poll-Stichting
te Zeist
- Prof. dr W. van Iterson: Heerlijke rechten in het
algemeen en de heerlijkheid
Zeist in het bijzonder
- Idem: Hoe heeft Zeist zijn vroegere dorpsgronden
verloren?
- A.W. van de Bunt: Willem Adriaan van Nassau, de
stichter van Het Slot te Zeist
- Idem: Cornelis Schellinger, de burger-vrijheer
- Idem: Ongewenst Koninklijk bezoek aan Zeist
- W. Grapendaal: De buurtschap Austerlitz in het
licht der historie
- Ph.J.C.G. van Hinsbergen: Bronnen voor de geschie-
denis van Zeist, deel I
- Idem, mr drs J.C. Andries, A. Graafhuis: Bronnen
voor de geschiedenis van Zeist,
deel II
- H.J. van Eekeren en ds P. Kuijper: De Oude Kerk te
Zeist, 3 delen; deel 4 in be-
werking

En:

- Reproductie van de "Caerte van den Hoge, Lage ende
Middelbaere Jurisdictie van Seijst
ende Driebergen", 1677
- Idem van een bodemkundig kaartje van Zeist, met
diverse voormalige Rijnarmen
- Idem van een kaartje van "De Brugakker"
- Idem van de tekening van J. de Beijer van het
dorp Zeist in 1748
-

Voormalige Rijnarmen te Zeist (2)

De noordhelft van dit door Thiadens bedoelde gebied wordt voor een aanzienlijk deel ingenomen door Ro 60 C. Gronden dus die voorkomen in een voormalige bedding van de Rijn. Opvallend is dat een aantal sloten, vooral in het gebied van de Brugakker, niet recht zijn maar een kronkelend beloop hebben. Ook ten zuiden van de vlakbij gelegen hofstede Couwenhoven merken we dat op. We krijgen de indruk dat de middeleeuwse ontginners hier voor de afwatering gebruik gemaakt hebben van in het terrein aanwezige waterlopen, die van oost naar west stroomden.

De Middeleeuwer kon kaarsrechte sloten graven, maar het is begrijpelijk dat hij, technisch veel minder goed toegerust dan wij, graag gebruik maakte van wat de natuur hem bood.

We dienen ons overigens wel te realiseren dat een deel van dit terrein er nu heel anders bijligt dan in de Middeleeuwen. In het artikel "De Zeisteroever in de Middeleeuwen" schetsten we de toenmalige situatie van dit gebied, waar de pachter lange jaren werk had om "de dallen en de wallen" te nivelleren. Sedert zijn verschijning is de mens, door ophoging, afgraving, ontginning en dergelijke, sterk bodemvormend bezig geweest.

Het eerst op de zandige gronden, waar de oudste bouwlanden voorkomen. Tegen grondverzet op grote schaal voor die "man-made soils" zagen onze landbouwers op de zandgronden, ook die van Zeist dus, bepaald niet op. In ons land komt ruim 200.000 ha oud bouwland voor. Onze voorouders hebben daar in de loop der tijden alleen al aan zand ruim 2 miljard m³ opgebracht. Soms puur, maar meestal afkomstig uit de oude potstallen, en dus vermengd met plaggen en mest (5).

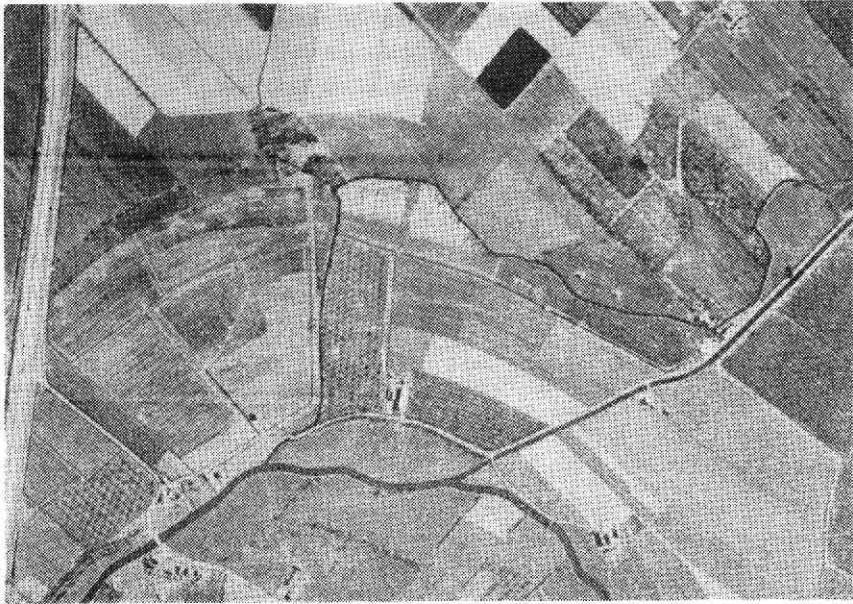
5. "Ook de Rijntak, die bij Klootwijk stroomafwaarts van Odiijk aftakt en tussen Wulperhorst en

Bunnik wordt doorgetrokken naar het gebied zuidelijk van de Koppelweg staat op de bodemkaart niet als beddinggrond aangegeven. Men vindt er stroomruggronden, bestaande uit zware klei op lichte klei en zavelige en lichte klei op zware klei".

Dit klopt niet geheel met de gegevens op de bodemkaart van de schrijver. Op een totale lengte van + 10 km gaat het getekende rivierbed slechts voor ruim 1200 m door stroomruggronden. Dat begint direct bij de aftakking in Odijk over een lengte van 1 km, terwijl midden in Cattenbroeck het bed voor nog eens 200 m in de stroomruggrond ligt. Beide plaatsen zijn op het afgedrukte bodemkaartje (afbeelding 2)*aangegeven met X. Vanaf Odijk gaat het bed verder grotendeels door Rn 47 C, bRn 46 C, opnieuw Rn 47 C en tenslotte door Ro 60 C. Het doet wellicht wat vreemd aan dat een rivierbed op de bodemkaart op enkele plaatsen wegvalt, maar reeds in 1953 schreef Hoeksema: "Bij de beschouwing van een bodemkaart van het rivierkleigebied valt op, dat vele met zware klei opge vulde stroomdraden plotseling ophouden en even plotseling weer beginnen. De verklaring hiervoor ligt onder andere in het feit, dat een verlaten stroomstelsel op het laatst alleen maar met zware komklei overstromd wordt" (6).

Een mooi voorbeeld van zo'n plotseling wegvallende stroomdraad vinden we bij Odijk (afbeelding 4). Het betreft een voormalige Rijnarm, die op het afgedrukte kaartje de Odijkerweg snijdt (Ro 40 C). Vooral ten zuiden van de Rijksweg is het brede bed goed te zien op de luchtfoto. Zowel in het noorden als in het zuiden gaat deze plotseling wegvallende rivierarm over in Rn 47 C, waarbij aan de zuidzijde de zware klei binnen een diepte van 1.20 m reeds rust op het wat moerige pleistocene zand.

Er is trouwens nog een reden waarom de schrijver aan het bestaan van de hier bestreden Rijnarm meent te kunnen vasthouden. Hierboven werd reeds

Afbeelding 4

Op deze luchtfoto ziet men links een gedeelte van de snelweg Utrecht-Arnhem. De oude Odijkerweg, die onder de snelweg doorgaat, loopt richting Odijk, (linksonder op de foto), waar hij met een bocht over de Kromme Rijn gaat. In het gebied rechts van Odijkerweg/snelweg ziet men de voormalige brede Rijnarm zich aftekenen.

opgemerkt dat de Middeleeuwer bij zijn ontginnings-
arbeid voor de afwatering gaarne gebruik maakte van
reeds in het betrokken terrein aanwezige waterlopen,
die voor zover nodig werden aangepast aan het doel.
Men noemde ze dan weteringen. Reeds in 1279 wordt
door Godfried van Zeyst gesproken over: "aquaductum
meum, qui vulgo en weteringe dicitur", als hij het
heeft over de Stoetwegense wetering (7).

In de omgeving van Zeist waren eveneens bekend: de
Zeister Wetering (Grift), de Hakswetering en de
Kouwenhovense wetering.

Nu is er echter nog een wetering geweest, die dwars
door Cattenbroeck liep en ongeveer op de plaats van
de omstreden Rijnarm gelegen moet hebben.

Prof. De Monté verLoren kende reeds een gedeelte
van deze wetering.

Hij spreekt over: "twintich mergen lands, in den
gerechte van Bunninck, opstreckende van Roemster
weteringe" (8). Aangezien de Rumpst in die tijd
(1409) tot de parochie Zeist behoorde valt uit de
redactie van de oorkonde op te maken dat "Roemster
weteringe", toentertijd tot aan de Kromme Rijn de
grens vormde tussen Zeist en Bunnik. Het restant
van de wetering is nog terug te vinden in het wei-
land tegenover de hofstede de Brakel, gelegen aan
het eind van de Koelaan. Waarschijnlijk maakte de
brede sloot ten noorden en de omgrachting van deze
oude hofstede (die in de Middeleeuwen eigendom van
het klooster Windesheim was) er deel van uit.

Deze "Roemster weteringe", die zijn eindpunt had in
de Kromme Rijn, moet ook een beginpunt gehad heb-
ben. We menen dit beginpunt te kunnen bepalen aan
de hand van archiefstukken van het kapittel van
St. Pieter te Utrecht (9). Ze handelen steeds over
een stuk land van 8 morgen in Cattenbroeck. We vin-
den daar dan:

1) 12 december 1361.

"octo jugera terre sita in Cattenbroec.....
ab aquaductu dicto Zeyster weteringhe usque

ad aquaductum dictum Cattenbroecker weteringhe".

- 2) 12 maart 1376. Hetzelfde stuk land met als begrenzing:

"ab aquaductu dicto Zeyster weteringhe vel Strater weteringhe ab uno fine usque ad aquaductum sive fossatum dictum Cattenbroecker weteringhe alias Roemster weteringhe ab alio fine".

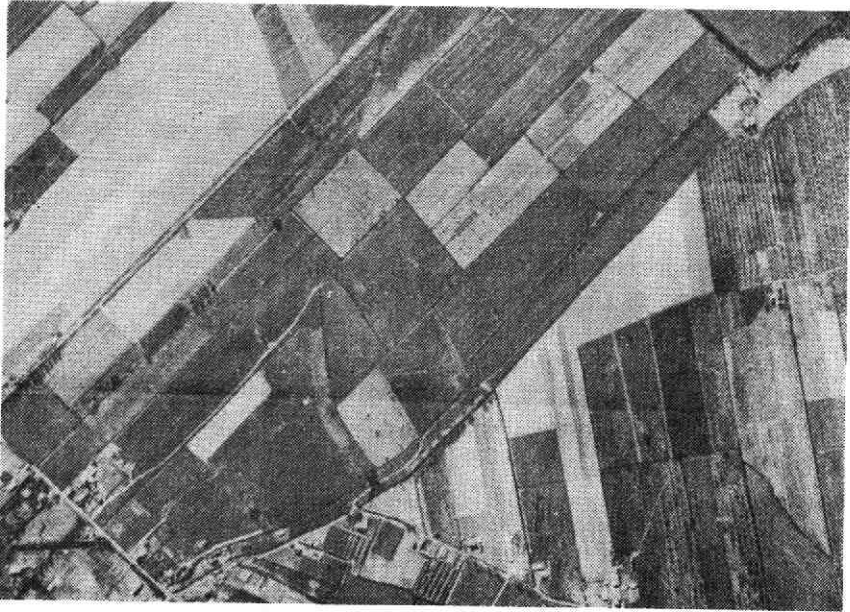
- 3) 1495. Weer dit land met als begrenzing:

"quorum confines orientaliter op die Coppeldick off die Straetweeteringe, occidentaliter in die Hoghe weeteringe".

Bij vergelijking van bovenstaande teksten menen we het volgende te mogen concluderen:

1. De Hoghe-, Cattenbroecker- en Roemsterweteringe zijn namen voor hetzelfde water.
2. Het betrokken stuk land van 8 morgen moet gezocht worden in het noordelijkste deel van Cattenbroeck, ter hoogte van de plaats waar de Zeister wetering over een lengte van ruim 100 m vlak naast de Koppeldijk ligt. Alleen op die plaats kan de grensaanduiding uit 1495 slaan "orientaliter op die Coppeldick off die Straetweeteringe".

We dienen nu de westelijke begrenzing van dit land, namelijk de "Cattenbroecker weteringhe", te vinden. En hierbij bewijst, naast de terreinverkenning, de luchtfoto ons uitnemende diensten. Op de hierbij afgedrukte afbeelding van de betreffende luchtfoto (afbeelding 5) is bij X duidelijk in de percelering het restant van een waterloop te herkennen. Verkenning in het terrein bevestigt dat. Zeer waarschijnlijk hebben we hier te doen met het beginpunt van de Cattenbroecker wetering. Ten zuiden van de Kouwenhovense laan is die voormalige wetering nog een eindweegs in het terrein te

Afbeelding 5

Duidelijk is, dwars over de foto, het langgestrekte gebied van de Brugakker te herkennen. Precies aan de rand van de foto, aan het eind van de Brugakker bevond zich de Koppelbrug met haaks daarop aansluitend de Koppeldijk.

Bij de met X aangegeven plaats op de Brugakker ziet men aan de zuidkant van genoemde Brugakker in het landschap afgetekend de voormalige uitmonding van de Cattenbroeker wetering.

Ook op deze luchtfoto is er ten noorden en zuiden van de Brugakker een duidelijk verschillende percelering te zien.

volgen. Het verdere onderzoek naar deze wetering moeten we nog voltooien, maar gezien het reeds bekende beloop achten we het zeer waarschijnlijk dat de wetering richting de Brakel ging. In dat geval volgde de wetering in grote lijnen het beloop van de omstreden rivierarm.

Betreft de door de schrijver met X aangeduide plek inderdaad de uitmonding van de Cattenbroecker wetering, dan is het duidelijk dat deze wetering aldaar uitkwam op een oost-west stromende rivierarm. Dat zou dan de rivierarm zijn, die we in het artikel over "De Zeisteroever in de Middeleeuwen", gereconstrueerd hebben als de zuidelijke begrenzing van de Zeisteroever.

De reactie van de schrijver is wat lang uitgevallen. Daarmede heeft de auteur een bedoeling; hij hoopt Thiadens en andere deskundigen tot verder reageren te verlokken. Want dit artikel, evenals dat over de "Zeisteroever in de Middeleeuwen", is eigenlijk maar "voorwerk" voor een probleem waar de schrijver al jaren mee tobt. Dat probleem ligt in de romeinse tijd, toen in ons land langs de Kromme Rijn een reeks versterkingen op regelmatige, vrij korte afstanden de Rijn grens verdedigde.

Tussen het belangrijke Vechten en de waarschijnlijk daaropvolgende versterking der Romeinen in de buurt van Wijk bij Duurstede gaapt een wijd gat. Juist op de plaats waar de hoge zandgrond, reikend tot vlak bij de Rijn, het binnentrekken van roerige stammen uit Oost-Nederland zo gemakkelijk maakte. De schrijver kan zich maar niet losmaken van het idee dat er ergentussen Vechten en Wijk bij Duurstede nog een versterking van de Romeinen geweest moet zijn, omdat anders de gehele Rijn grensverdediging in de lucht zou hangen. Iets wat men van militaire experts als de Romeinen niet verwachten kan.

Om met enige kans op succes die eventuele ontbrekende versterking te kunnen localiseren zullen we zo

nauwkeurig mogelijk op de hoogte moeten zijn van de geographische situatie in dit gebied in vroeger tijden.

D.R. Klootwijk

Noten

- (1) Prof. dr J.Ph. de Monté verLoren: De geschiedenis van de Zeister Dorpsstraat, 1953
- (2) Prof. dr W. van Iterson: Hoe heeft Zeist zijn vroegere dorpsgronden verloren? 1960
- (3) Boor en spade, 15, 1966; pag. 44
- (4) Boor en spade, 15, 1966; pag. 61
- (5) ir J.C. Pape: Enige gegevens over oude bouwlanden. Boor en spade, 15, 1966; pag. 88
- (6) ir K.J. Hoeksema: De natuurlijke homogenisatie van het bodemprofiel in Nederland. Boor en spade 6, 1953; pag. 27
- (7) Bronnen voor de geschiedenis van Zeist, deel 1, pag. 25
- (8) Prof. dr J.Ph. de Monté verLoren: De rechterlijke organisatie ten plattelande in het gebied langs den Krommen Rijn gedurende de Middeleeuwen, 1948; pag. 105
- (9) Inventaris Archieven Capittel van St. Pieter te Utrecht, resp. nrs 557, 544 en 167. En zie: Bronnen voor de geschiedenis van Zeist, deel 1, pag. 56, 72 en 355.

* zie juni-Bulletin 1976,
no 2, pagina 36

Lezing

In aanwezigheid van ca 70 belangstellenden opende onze voorzitter, burgemeester Stolk, op 7 mei j.l. op de congreszolder van het Slot de bijeenkomst, waar prof. dr J.A. Huisman (hoogleraar te Utrecht in het Oudgermaans) zou spreken over "Plaatsnamen in Zeist en omgeving in historisch en taalkundig perspectief". Een grote kaart van oostelijk Utrecht diende daarbij als hulpmiddel.

Begonnen werd met een beschouwing over de geologische vorming van de utrechtse heuvelrug, voornamelijk een eindmorene van de gletschers welke in de Riss-ijstijd (diluvium) een groot deel van ons land bedekten. Dit heuvelland - ook elders was dat zo - was nadien begroeid met hei en eikenbosjes (pas in de vorige eeuw ontstond de huidige bebos-sing) en daaraan herinneren nog allerlei toponymen; bijvoorbeeld De Treek = de ter eik. Langs de heuvel-voet werd vooral elzenhout aangetroffen; nog is dat te zien bij Scherpenzeel/Renswoude en te conclude-ren uit namen als Elst, Elskamp, enz. Nog lager in het land kwam men in het moerassige broek-land; vgl. Oostbroek, Cattenbroek, Hardenbroek, Langbroek, e.a. Daar liepen vele weteringen, beekjes, Rijnar-men, met doorwaadbare plaatsen, de voordes (vgl. Amersfoort, Bavoort, Koevorden); terwijl soms ver-basteringen - zoals Koufut - ook het woord "voort" in zich bergen.

Om plaatsnamen te verklaren is het daarom ook zaak, de alleroudste schrijfwijze - via oude acten, e.d. - te achterhalen. Men bemerkt dan, dat persoonsna-men dikwijls deel uitmaken of -maakten van plaats-namen; bijv. Odijk = Iodichem = woonplaats van Odo; Bunnik = Bunninchem = woonplaats van Buno, Bunno. Zo men ziet is hem, heem, heim, hum, -um - als in Hilversum, Leersum, enz. - als uitgang te vertalen met: woonplaats; maar soms op te vatten als een derde-naamvalsform, zodat bijv. Huizum niet beduidt: huis-heem, maar: bij het huis. En zo voort.

Namen van keltische origine komen ten noorden van de grote rivieren niet voor. Wel zijn er merkwaardige namen welke niet zo gemakkelijk te verklaren zijn, zoals Dorestad (de voorganger van Wijk bij Duurstede) en Amerongen, in welke namen "dore" en "ongen" (dus niet: ingen) zouden wijzen naar herkomst uit de streek van het huidige Thüringen. Ook de "r" in Amersfoort levert moeilijkheden op; Ame, Eem e.d. zijn waternamen, evenals a of aa, e of ee, ie, ij.

Spreker wees er verder op, dat de middeleeuwse kloosters, met hun cultuur-uitstraling, hun veenontginningen, e.d., ook plaatsnamen hebben doen ontstaan, zoals Portengen = Bertangen = Brittanje. Het suffix "stein, steyn, steen" (d.w.z. stenen huis), voorkomend in vele kasteelnamen, als Hindersteyn, Weerdestein, Gunterstein, e.a., is als een modeverschijnsel hier uit het oosten binnengedrongen.

Diverse naam-onderdelen passeerden nog de revue (-laar, -loo, -zeel of -zaal, -berg, -schoten of -coten, -koop, enz.), terwijl de lezing werd besloten met een bespreking van de naam Zeist. Daarover zal t.z.t. in ons Bulletin prof. Huisman een artikel doen verschijnen.

Na de pauze - waarin exemplaren van het juist verschenen deel III van "De Oude Kerk te Zeist" ten verkoop werden aangeboden - volgde nog een gedachtenwisseling. De interessante avond werd vervolgens door de voorzitter, na de spreker voor het gebodene dank te hebben gebracht, omstreeks 22.30 uur gesloten.

K.W.G.

Excursie

Hoewel meiregen maakt dat men groter wordt, zal de excursie-commissie (bestaande uit de heren Van Hoogenhuyze en Visser) wel niet met die bedoeling

voor de 54 deelnemers op 20 mei j.l. een tocht over en langs de Vecht hebben georganiseerd. Maar 't was nu eenmaal zo; varende op de "zegepralende" Vecht begon het al te regenen en bij kasteel Zuylen, later, goot het. Niettemin, al was door tijdnoed het bezoek aan Zuylen wat beknot (misschien nog eens over te doen?), deze middag was de moeite waard, want niet dagelijks ziet men Vecht-dorpen en -buitens van af het water.

Om ruim 1 uur vertrok de volle bus van het gemeentehuissterrein richting Maarssen, waar werd ingescheept. In een gemoedelijk tempo hakkepuften we daarop noordwaartsdoor het redelijk schone water. Onderweg gaf de heer Van Hoogenhuyze explicaties over gepasseerde buitenplaatsen, fraaie theekoepeles, smeedijzeren toegangshekken, schilderachtige aanlegsteigertjes.

Reeds dadelijk voeren wij langs Bolenstein (nu 19e eeuws maar op oudere fundamenten) en even daarna langs Herteveld (met theehuis, mooie tuin, enz.). De geschiedenis van deze - en volgende - buitenplaatsen hier te verhalen zou te ver voeren; verwezen moge worden naar het aardige Kastelenboek voor de provincie Utrecht.

Op de oostelijke oever lagen Doornburgh en Goudestein; laatstgenoemd 18e eeuws buiten was zeer lang eigendom van de Huydecopers, welke Heer van Maarsseveen waren. Vervolgens passeerden we Leeuwenburg (Otterspoor) en Gansenhoeft en iets meer stroomafwaarts, in een bocht van de Vecht, het "onthoofde" Cromwijck. Er tegenover ligt het zeer oude restaurant De Oliphant en op dezelfde oever - al tot Breukelen behorend - iets verderop huize Slangevecht, bekend door de daar gewoond hebbende L.C. Dudok de Wit alias Kees de Tippelaar, een befaamd globetrotter. Te zijner gedachtenis is er nog jaarlijks een wandeltocht en mag de breukelense schooljeugd dan gratis poffertjes eten. Op de andere oever prijkt de ridderhofstad Oudaen; 16e eeuws, maar wel met verbouwingen. Aan de overkant wordt alweer onze aandacht getrokken door het

poortgebouw van Nijenrode en dan door het kasteel zelf; een imponerend gebouw met een rijke historie, met op de poort de wapenspreuk: cedo nulli, d.w.z. ik wijk voor niemand.

Verder varend zagen wij links Boom en Bosch, thans het gemeentehuis van Breukelen, en rechts het eveneens bekende - ook door een vroegere excursie - Gunterstein, waar o.a. Johan van Oldenbarnevelt heeft gewoond. Wij zien dan Queekhoven liggen en Vegtvliet, Groenevecht, Weerestein. Toen kwam het 17e eeuwse Over-Holland met zijn prachtige park in zicht; het buiten kreeg zijn naam omdat het land aan de overzijde van de Vecht voorheen tot Holland behoorde. De schrijfster Marie van Zeggelen logeerde hier en haar boek "De Plaetse aan de Vecht" is geïnspireerd door de historie van deze buitenplaats. Wel mocht in 1719 Claes Bruyn dichten:

Hier kan de Vecht de roem verdooven
Van Seine en Arno, rijk van schat;
Deez' lustpaleizen kunnen toonen
Wat Koningen aan d' Amstel woonen!

Dicht bij Over-Holland liggen Sterreschans (19e eeuw) en Rupelmonde; beide fraaie landgoederen aan de, hier brede, Vecht.

Nieuwersluis wordt gepasseerd en kort na elkaar zien we op de westelijke oever Vreedenhoff, met het monumentale inrijhek, Middenhoek en Nieuwerhoek. Aan de andere oever staat de oude boerderij "van ouds ridderhofstad Mijnden" en verderop het buiten Vegt-lust. Voor ons lag toen al het dorp Loenen met z'n twee bruggen; maar toch dient nog vermeld, dat daar aan de westzijde oudtijds lag het sterke Croonenburgh, al in 1296 belegerd en platgebrand, nadien herbouwd, weer verwoest in 1672, opnieuw herbouwd, doch in 1837 geheel afgebroken.

Voorbij Loenen - met de molen "De Hoop" - werden de oevers van de Vecht leger, minder met buitenplaatsen gesierd. De regen intussen maakte kringen en blaasjes in het rivierwater, waarin een enkele

zwaan en meer oude en jonge eenden rondzwoomen. Voor we het dorp Vreeland - ons verste punt op deze tocht - naderden, passeerden we o.m. Wallestein/Kickenstein, Schoonoord en Slotzigt.

Aan wal gestapt zijnde spoedde ieder zich naar het nabij gelegen restaurant "Noord-Brabant", waar door onze Stichting een ieder een lafenis naar keuze werd aangeboden. Helaas kon het verblijf in de jachtweide niet van lange duur zijn en dus nam de gereedstaande bus ons op om ons langs de westelijke Vechtoever - deels door de "Mennistenhemel" - naar Zuilen te brengen. En zo zagen we nu bijv. Over-Holland en Nijenrode op een andere manier. Na te Zuilen de rivier te zijn overgestoken werd al spoedig geparkeerd voor kasteel Zuylen.

Deze oude ridderhofstad dateert in zijn tegenwoordige gedaante uit het midden der 18e eeuw, toen hij door Jacob Marot werd gemoderniseerd. Het poortgebouw is echter nog 16e eeuws. Vele geslachten woonden er; natuurlijk de Van Zuylen's als stichters, maar ook Frank van Borsselen (de echtgenoot van "Vrouw Jacob"). Sedert 1665 is het geslacht Van Tuyll van Serooskerken er eigenaar van, d.w.z. acht generaties. De welbekende Belle van Zuylen is eigenlijk ene Van Tuyll. Tot veler spijt moest dit prachtig ingerichte slot, met o.a. mooie gobelins, reeds na een korte rondleiding verlaten worden.

- Het laatste traject naar Zeist was snel afgelegd, zodat om 18.15 uur aldaar een einde kwam aan deze, wat natte maar toch interessante, middag.

K.W.G.

Rectificatie

Wij maken er u attent op, dat afbeelding 5 op pagina 58 van ons vorige Bulletin bij vergissing op haar kop is afgedrukt. Waarvoor onze excuses.

Jubileum-excursie

In mistig weer vertrok op vrijdag 1 oktober jl. een 50-tal leden onzer Stichting met een bus van "Centraal Nederland" van 't Rond voor een extra excursie in verband met het 25-jarig bestaan van de Van de Poll-Stichting.

De rit voerde langs een route, die door de heer H.L.L. van Hoogenhuyze en mejuffrouw J. Nieuwkoop was uitgestippeld, nl. via Bunnik, Odijk, Houten, Schalkwijk, Tull en 't Waal, Vreeswijk en Vianen, waar de Lek via de brug werd overgestoken. Aan het voornemen om via Diefdijk naar Leerdam, Rhenoy, Beesd en langs Mariënweerd naar Tricht, Geldermalsen, Meteren en Neerijnen te rijden, kon geen gevolg worden gegeven, want de weg bleek door werkzaamheden afgesloten te zijn, zodat bij Zaltbommel de Waalbrug over gereden werd, waarna over de dijk naar Gameren en vervolgens landinwaarts via Kerkwijk naar Ammerzoden gegaan werd.

A m m e r s o y e n

In deze plaats werd het eerste doel van onze tocht bereikt, nl. het kasteel Ammersoyen, een der best bewaarde middeleeuwse burchten in Gelderland, dat in de jaren 1957 - 1975 volledig gerestaureerd werd en waarvan de kosten zeven miljoen gulden bedroegen. Dit jaar verrichtte Prins Claus de officiële openingsplechtigheid.

Geschiedenis

Het kasteel dateert uit de 14e eeuw, heeft vier ronde torens en werd gesticht door Arnd van Hoemen. In 1424 werd het gekocht door het geslacht Van Broekhuysen, waarna het in 1496 door vererving in handen kwam van het bekende geslacht Van Arkel. In 1590 was er een flinke brand, die nog alwat schade aanrichtte, welke pas omstreeks 1650 her-

steld werd. Toen de laatste Van Arkel overleed (1692) vererfde het kasteel in zuid-nederlandse handen. De nieuwe eigenaren woonden niet geregeld op Ammersoyen, zodat het aan de 18e-eeuwse moderniseringsdrang ontsnapte. In de 19e eeuw werden door de belgische baron Arthur de Woëlmont in bescheiden mate enige romantische veranderingen aangebracht. In 1874 werd het kasteel verkocht aan de R.K. Kerk, die het tot Clarissenklooster bestemde, wat het tot 1945 bleef. Het was in die jaren voor iedere belangstellende hermetisch afgesloten. Het kasteel had in 1945 door beschieting veel te lijden, met uitzondering van de metersdikke muren, welke tegen modern granaatvuur bestand bleken te zijn. De Clarissen vertrokken toen naar elders en het gebouw werd voor allerlei doeleinden gebruikt; o.a. was er een wasmachinefabriek in gevestigd!

Restauratie

Deze leverde belangrijke vondsten op: er kwamen o.a. vijf muurtrappen tevoorschijn; voorts schouwen, lampnissen, waterputten, gemakken (z.g. plonspleeën), enz. Het bleek, dat omstreeks 1650 de verdiepinghoogten in de achtervleugel gewijzigd waren; deze werden in de oorspronkelijke staat teruggebracht; het resultaat was een aantal prachtige zalen "met twee schouwen, zoals men die in Nederland nergens meer aantreft en met "plafonds", die hier bijzonder zeldzaam zijn".

De door de Clarissen aangebouwde kapel met bijgebouwen uit de kloosterperiode werden afgebroken en de kort voor 1900 door deze Orde gedempte gracht in de oude vorm uitgegraven. Dit leverde opnieuw grote verrassingen op, want een enorme hoeveelheid scherven, gebruiksvoorwerpen (soms nog in uitstekende staat) - tussen 1380 en 1900 in de gracht gegooid of gevallen - werd gevonden; deze zijn nu in een museum op de bovenverdieping tentoongesteld.

Bezichtiging

Dit alles konden we rustig bekijken, nadat we eerst in het keldergewelf koffie dronken en de beheerder van het kasteel, de heer E.C.W. van Dulmen, iets van de geschiedenis verteld had. Nu, het was de moeite waard. De machtige houtconstructie in de benedenverdieping (de taveerne), de geweldige ridderzaal met daarnaast de kemenade (het vrouwenvertrek), de nauwe trappen in de muren met hoge en lage treden, benevens de vele voorwerpen in een aantal vitrines, zoals een bronzen schenkan uit + 1400, een 16e-eeuwse kaarsenbak, waarvan er vijf in ons land bekend zijn en Ammersoyen de grootste bezit, vogelpotten (nestkastjes van aardewerk) uit de 17e eeuw, een zilveren zak-garnituur uit de 16e eeuw, enz., enz. Te veel om alles op te noemen. Een gedeelte van het kasteel is door de "Stichting Vrienden der Gelderse Kastelen" (opgericht in 1940) aan de gemeente Ammerzoden als raadhuis verhuurd. - In dit verband zij meegedeeld, dat de naam Ammerzoden een verbastering is van de oudere naam Ammersoyen, waarvan de uitgang "oyen" zoveel als buitendijkse weilanden betekent. - We werden rondgeleid door de hal van het gemeentehuis, de trouwzaal, de kamer van burgemeester en wethouders en de raadzaal.

Na deze wel wat vermoeiende bezichtiging - we moesten vele trappen op en af - smaakte de lunch in de taveerne bijzonder goed. Deze was rijkelijk voorzien, waardoor het ons aan niets ontbrak.

De hervormde kerk

Voor het vertrek naar Heusden - buiten het programma om - liepen velen nog om de hervormde kerk heen, die op een 200 meter afstand van het kasteel ligt. Het koor is thans in gebruik als kerk, want het middenschip en de beide zijbeuken zijn intertijd

ingestort; de muren en enkele gemetselde pilaren staan er nog van. De toren bevindt zich in goede toestand en staat dus los van de kerk.

H e u s d e n

In deze plaats aangekomen werden we in het gemeentehuis in de raadzaal ontvangen, waar de heer Chr. Lith, hoofd stadsontwikkeling en restauratie, aan de hand van dia's (zwart/wit en gekleurd) ons een indruk gaf hoe het vroeger - ver vóór de in gang-zijnde restauratie - was en hoe het nu is, voorzover er al een restauratie plaats vond.

De grachten en versterkingen, waarvan een gedeelte bij de ontmanteling van het vestingstadje in 1821 overbleef, werden gerestaureerd; zo bleven behouden een achttal bastions, enige ravelijnen, een gracht en voorgracht, terwijl aan de Maaskant een met steen beklede wal hersteld werd.

Het raadhuis, gebouwd in 1588, in 1665 vergroot en in 1876 vrijwel geheel vernieuwd, droeg een laatgotisch karakter, maar werd in 1944 geheel verwoest. Daarbij kwam een groot aantal inwoners, dat er een schuilplaats in gezocht had, om het leven. Het tegenwoordige gebouw past heel goed in de omgeving.

De hervormde kerk werd zwaar gehavend door het opblazen van de toren in 1944; daarbij gingen drie traveeën van het schip verloren. De kerk werd gerestaureerd, waarbij het schip en dakruiter geheel nieuw tot stand kwamen. De toren is niet herbouwd; er zijn wel plannen, maar de kosten ...!

Bij het haventje staat de vismarkt, gebouwd in 1796, bestaande uit een open galerijtje met hardstenen zuilen en vooruitspringende zijvleugels; het gebouw is voorzien van een modern klokketorentje. Naast deze vismarkt is, ter afsluiting van het daarvoor liggende pleintje, een gebouw neergezet, dat prachtig aan de omgeving aansluit.

Heusden bezit - we zagen dit op de dia's en tijdens

de rondwandeling - een groot aantal reeds geres-
taureerde gebouwen; er is echter nog veel te doen
en het zal daarom nog lange tijd duren alvorens
de restauratie gereed zal zijn. Met de weinige
middelen, die ter beschikking staan, is reeds veel
tot stand gekomen en het wekt dan ook geen ver-
wondering, dat dit oude stadje tot een van de elf
plaatsen behoorde, die in verband met het in 1975
gehouden monumentenjaar, voor een oorkonde in aan-
merking kwam, welke in de hal van het gemeentehuis
is opgehangen.

Rondwandeling

Na de dia-vertoning maakten we onder leiding van
de heer Lith een wandeling door steegjes aan de
achterzijde van tuinen, waarvan de muren opgemet-
seld waren met oude stenen van een in Den Haag
afgebroken kazerne, naar de gracht en ravelijnen;
- langs gerestaureerde huizen en nog niet opge-
knapte gebouwen, waarvan sommige mooie gevelstenen
bezitten; naar de vismarkt en het haventje met z'n
twee molens, waarvan er één gekocht en de ander
nieuw gebouwd werd. Tenslotte liepen we over een
wal aan de Maaszijde - helaas was het weer mistig
geworden, zodat er weinig zicht was - naar een
stadspoort, welke geheel nieuw gebouwd werd en die
een prachtige afsluiting is van de brede hoofd-
straat.

Terugtocht

Daar de vertoning van de dia's wat uitgelopen was,
kwamen we in tijdnood en werd derhalve met instem-
ming van de excursie-genoten besloten niet over
Gorinchem, Arkel en Leerdam terug te keren, maar
een kortere route te nemen over Eethen, Meeuwen,
Dussen - met het prachtige kasteel, dat thans ge-
meentehuis is - Almkerk, Giessen en Woudrichem

(waar we helaas met de bus niet doorheen konden rijden) naar Gorinchem, dat we aan de rechterhand lieten liggen, om via de autoweg naar Vianen en verder huiswaarts te rijden.

Ondanks het trieste weer, behalve tijdens het verblijf in Ammersoyen, toen de zon nog even doorkwam, mag geconstateerd worden, dat deze excursie alleszins de moeite waard was en zeker geslaagd mag heten. Het was een waardig en heel interessant begin van de herdenking van het zilveren feest der Stichting.

K. Scharten

Foto opening tentoonstelling "Hoe oud is Zeist?", overgenomen uit de Nieuwe Zeister Courant d.d. 18 oktober 1976.

Hoe oud is Zeist?

De in het Slot te Zeist ingerichte tentoonstelling, onder bovenstaande naam, kwam tot stand naar aanleiding van het 25-jarig bestaan van de Van de Poll-Stichting, en werd opgezet in samenwerking met de Zeister Kunst-Stichting.

Bij de opening van de expositie, op zaterdag 16 oktober j.l., hield de burgemeester van onze gemeente - tevens voorzitter van de Stichting - de volgende toespraak:

Dames en Heren,

Namens het gemeentebestuur wil ik vóór alles uitspreken de gelukwens tot de jarige Van de Poll-Stichting, de gelukwens, die behoort bij een zilveren jubileum - en ook uitspreken de dank en waardering voor het uitstekende werk, ten nutte van gemeente en samenleving in de afgelopen 25 jaargedaan.

De Van de Poll-Stichting vult een lacune aan in de gemeentelijke organisatie. De gemeente heeft - hoe voortreffelijk haar mensen of haar organisatie ook zij - geen gemeente-archivaris, die zich speciaal bezig houdt met het oud-archief of antiquiteiten. De gemeente is er erkentelijk voor, dat het vrijwillige werk van de Van de Poll-Stichting - met liefde gedaan - die plaats inneemt.

De gemeentelijke bijdrage is goed besteed. Met deze bijdrage wordt - en de burgemeester zegt dit vóór de voorzitter van de Stichting - gewoekerd in de werkelijke zin van het woord.

Het gemeentebestuur wil vandaag bij de opening van de tentoonstelling en de herdenking van het jubileum waardering uitspreken tegenover de initiatief-

neemster, Jkvr. J.M.E. van de Poll, die in overeenstemming met de wens van haar broer, dit werk heeft aangevat. Haar initiatief, neergelegd in de acte van 24 september 1951, is in alle opzichten geslaagd.

De omstandigheid, dat - volgens het stichtingsstatuut - de burgemeester ook voorzitter is van de Stichting, brengt met zich mee, dat ik ook als voorzitter tot U mag spreken.

Dat is niet zo moeilijk - het was mij zo al bekend, wat de burgemeester zou zeggen - en zo wil ik dan, maar nu met de voorzitterspet op, het gemeentebestuur bedanken voor de goede medewerking, die onder meer blijkt uit het jaarlijks-beschikbaar-stellen van de financiële middelen.

Het is maar al te waar, dat er, zoals de burgemeester zegt, mee gewoekerd wordt, en de Stichting zou ook professionele steun door de aanstelling van een gemeente-archivaris, misschien voor de hele streek, bepaald toejuichen.

De Stichting is nu afhankelijk van de werkzaamheden van niet al te talrijke vrijwilligers, die - hoe geestdriftig zij ook werken - niet altijd beschikbaar zijn. Het is op deze manier moeilijk om een indeling voor het werk te maken, laat staan een toekomstplanning. Te veel werk drukt op de schouders van te weinigen. Toch is het tot nu toe gelukt, om dank zij de uitstekende inzet van die vrijwilligers, het werk dat gevraagd wordt, aan te vatten, zodat - ook al ligt er nog veel voor de hand om te doen - met dank voor de vriendelijke gelukwens van het gemeentebestuur, ook past erkentelijkheid voor het gegeven en - hoop ik - niet beschaamd vertrouwen.

Wij zijn, dames en heren, nu eigenlijk weer bij het begin aangekomen. De dankwoorden van burgemeester en voorzitter, zo zouden wij kunnen zeggen, heffen elkaar op - zij zijn in elk geval ook met elkaar in overeenstemming (niet helemaal voor

wie goed luisterde) en wie verbaast zich daarover? - zodat wij in een toestand van harmonie zijn gekomen, die - in elk geval volgens sommige oosterse filosofen - het toppunt is van alle menselijk streven, maar - volgens de westerse - gevaarlijk dicht komt bij die rampzalige Faustiaanse uitspraak (de geestelijke nullijn zouden wij tegenwoordig zeggen) van "Verweile doch, Du bist zu schön".

Nu, dames en heren, zover is het nog lang niet. Van een gemeentebestuur, zeker niet het uwe, kunt U zo'n uitspraak niet verwachten. Ook niet van de Van de Poll-Stichting. Zij heeft haar best gedaan, zeker - en doet haar best - en van stilstand is geen sprake.

Er zijn de verzamelingen, bijgehouden op fiches en kaartsysteem, ook van kranteknipsels en gegevens van onze tijd, want de Stichting werkt tot op de dag van vandaag. Er is de prachtige historische en rechtshistorische boekerij. Er zijn tal van interessante historische voorwerpen. Er verschijnen regelmatig publicaties - al of niet in het bulletin - en wij organiseren lezingen en excursies ook. Vanaf vorig jaar zijn er werkgroepen voor belangstellenden in archeologie en genealogie, bibliotheek en archief en verstrekten wij geregeld en uitvoerig inlichtingen aan belangstellenden, onder wie verblijvend veel jongeren.

Toch hebben wij heel wat te wensen. Daar zijn de financiën. Wij zijn er dankbaar voor, maar overvloedig zijn ze niet.

Daar is de noodzaak van professionele hulp, die voor het werk een grote stimulans zou zijn en groter zekerheid geven, en misschien ook werk zou kunnen doen in andere gemeenten.

Daar is ook de noodzaak om te komen tot groter en meer permanente expositie-mogelijkheid. En de tentoonstelling, die wij zo dadelijk gaan zien, bewijst hoe veel voorwerpen en hoe belangwekkende er beschikbaar zijn.

Daar is ook - en dat zagen wij toch het liefst - onze wens nog groter weerklank te krijgen bij de Zeister bevolking. Wij weten, dat die belangstelling niet achteruit gaat - dat zij ook bij zuster-instellingen nog geringer is.

Toch moeten wij voor onszelf bepaald nagaan, of wij misschien speciale aandacht moeten vragen voor een onderwerp of object, regelmatig, b.v. eens per maand, in het felle licht van de belangstelling te zetten - en zo een honderdste of duizendste procent te krijgen van de belangstelling, die er voor televisie is of voor sport.

Daar is ook - en tenslotte dan - de wens om een eresaluut te brengen aan die vrijwilligers, die dat werk, al dat werk, toch maar hebben gedaan en nog steeds doen. En niemand van hen zal het mij kwalijk nemen, als ik speciaal noem Galis en Visser en Schar ten en Emm er - en vooral onze diep-betreurde De Monté verLoren.

Liefde voor de geschiedenis - ik kan dat zo aardig in gesprekken constateren met sollicitanten - is bijna bij ieder aanwezig.

En aan de locale geschiedenis kan ieder meedoen. Ieder is daar welkom bij, als hij oog heeft voor het steeds veranderend menselijk leven en de menselijke omgeving.

Wij van de locale geschiedenis hoeven ons niet bezig te houden met de grootse constructies van geschiedenis-filosofie of met de problemen van politiek of economie of sociologie of taalkunde hoe-wel het wel makkelijk is nu er mensen bij te hebben die er van weten.

Het is niet onze taak om te denken over de gedachte van de komende heilstaat, of dat nu de goddelijke is van de Middeleeuwen (in tegenstelling van de aardse), of de historisch-materialistische van onze tijd, of over de gang van de historische ontwikkeling als natuurlijke evolutie, of optimistisch geloof in vooruitgang, of de pessimistische overtuiging van groei, bloei en ondergang.

Het is wél onze taak om in de locale omgeving, waar wij leven, de kleine feiten - vaak feitjes - te verzamelen, die bij elkaar gebracht dan plotseling een nieuw licht kunnen geven op een hele ontwikkeling, - of de grootse theorieën of problemen kunnen bewijzen of een oplossing meer nabij brengen.

Wij kunnen de feiten vinden - natuurlijk - in de acten, in de kaarten, in de platen, maar ook in ons landschap, in onze straten, in onze huizen.

En zo kunnen wij, van de locale geschiedenis, van de Van de Poll-Stichting, bij wijze van liefhebberij interessant en nuttig werk bieden aan de liefhebber, aan de eigen medewerker, de mensen ter plaatse, die - zonder directe scholing - het verleden mee kunnen helpen levend te maken en zo mee te werken aan het begrip van de eigen tijd.

En dan zou het - maar dat is dan de laatste keer, dat de jarige Van de Poll-Stichting op haar verjaardag een wens doet - ook goed zijn, dat wij in plaats van tien of twaalf trouwe medewerkers er tienmaal zoveel kregen.

De Van de Poll-Stichting heeft de afgelopen 25 jaar geprobeerd dit goede werk in praktijk te brengen. Zij heeft talloze feiten verzameld - is nog bezig ze te verzamelen, te classificeren, te interpreteren: documenten en prentbriefkaarten, gravures en kaarten, platen, voorwerpen en kranteknipsels. De "Bronnen van Zeist" is een uitgave, uniek in Nederland. Zij heeft tal van samenvattingen en publicaties verzorgd: Van Iterson en De Monté verLoren over rechtsgeschiedenis; mejuffrouw Van de Bunt over de 19e eeuw; en recent Galis over landgoederen; Visser over namen en naamkunde; Van Eekeren-Kuyper over de OudeKerk; Emmer over kaartmateriaal, en wat niet al.

Er is, dames en heren, nog heel veel te doen. De "Bronnen van Zeist" bevatten kostelijk materiaal, dat voor bewerking klaar ligt.

En zelden realiseren wij ons, wat een diensten onze voorouders ons hebben bewezen door hun nauwkeurige grondadministratie en - wat zelden reden is

tot dankbaarheid - hun minitieuze belastingboekhouding.

Het eerste document van onze tentoonstelling is de vermelding van zes boerderijen, die op 8 maart 838 van de landsheerlijke domeingoederen in Zeist worden in leen gegeven. Het is één van de overtalrijke bewijzen van het groot-grondbezit, dat hier in het Sticht door de Kerk en door de landsheer - de geharnaste bisschop - voor die Kerk was bijeengebracht, - en dat ook weer samenhangt, behalve met zeer profane motieven - met die tegenstelling tussen het goddelijk en aardse rijk, waar ik over sprak en waar het hemelse rijk in de vorm van de Kerk, recht had op aardse goederen - en ze nodig had.

Maar uit de grondadministratie blijkt ook, dat eerst in de veertiende eeuw de horigheid op de domeingoederen werd afgeschaft - de persoonlijke verbondenheid met een perceel grond en dienstbaarheid aan de eigenaar - die samenhangt met de wens de Kerk haar kerkelijk werk te doen verrichten of de landheer zijn militaire.

En wanneer wij horen, dat in 1677 Sinjeur Abraham Verbeeck de lakenververij van Sinjeur Pieter van de Vecht aan de Zeister Straat (later Dorpsstraat) overneemt om op die plaats "Beeck en Royen" te bouwen, dan gaat een lichtje branden, want het zou interessant zijn iets meer te weten over de ontwikkeling van het vroeg-kapitalisme en industrieel bedrijfsleven hier in Zeist, waarvan men altijd volhoudt, dat het pas met de Broedergemeente een aanvang heeft genomen.

En de Broedergemeente - terecht is er op de tentoonstelling een hele zaal aan gewijd - demonstreert duidelijk de godsdienstige ontwikkeling in de 18de eeuw, de levensblijheid van het in de 18de eeuw opgekomen ondogmatisch christelijk geloof tegenover de wat verstarde officiële Kerken.

Zo zijn er ontelbaar veel interessante feiten, die de zeister geschiedbeoefening op het locale vlak

aan het licht brengt.

De naam Zeist. Hoeveel scherpzinnigheid is daar niet aan besteed? Wanneer in de tijd van Karel de Grote de meeste nederlandse plaatsen de oud-germaanse moeilijk uit te spreken, maar voor deskundigen eenvoudig verklaarbare, namen hebben, dan zien wij Zeist eigenlijk precies zo geschreven als nu - en even onverklaarbaar. En wij zijn prof. Huisman dankbaar voor de op zijn lezing dit voorjaar gelegde connectie met Veneto - Illyrische namen - daarbij realiserend, dat de naam Zeist zou dateren van ca 10000 voor Chr. - dus van de jonge Steentijd tot de tijd van Karel de Grote.

Dan noem ik betrekkelijk willekeurig, dames en heren - een aantal onderwerpen, die nadere studie vragen.

- De steenmonumenten op de oude kerkheuvel.
- Zeist als internationaal bekende pleisterplaats op de tocht van Rome naar Scandinavië, + 1150.
- Bisschoppelijke oorkonden, o.a. in 1220, in 1232, "datum apud Zeist", gegeven te Zeist.
- De belastinginning op de landsheerlijke hof in Zeist - met zo interessante gegevens:
vier kapoenen, een zandhamel en 100 eiers, in 1328;
 $\frac{1}{2}$ pond gember en $\frac{1}{2}$ pond peper, in 1566;
(waar haalden de belastingplichtigen in die onrustige tijd zulke kostbare zaken vandaan?).
- De veldtocht bij Zeist van de bisschop-elect Jan van Nassau met hertog Reinout van Gelre, in 1274, tegen Gijsbrecht van Amstel en de zijnen.
- Drie jaar later - in 1277 - de eerste acte in het Nederlands in plaats van het latijn, over landerijen van dezelfde Gijsbrecht van Amstel, - en de bekende namen als Zeisteroever, Kroost, Dijnsel, Meent, Schaerweyde (twee zijn er), Brink, Brugakker, Eng.
- Het riddersgeslacht Van Zeist - wij kennen er slechts twee - Godfried en Johannes in 1279 en

- 1310 en een zuster (?) van Johannes, Petronella. Waar zijn zij gebleven? Waar kwamen zij vandaan?
- Het klokluiden van de toren van de Oude Kerk door de landheer als bewijs van aanvaarding van zijn ambt in het Nedersticht.
 - De namen Gijs van der Molen, Hendrik de Koster, Hein de Gooyer, Herman Buus, Otto van de Bergh. Wie waren ze? Hoe leefden ze?
Toch ook niet al te somber als wij lezen in een grensvaststelling van Dijnselburg in 1505:
"Wij zonden de schout en die erbij waren een vat bier naar huis, dat zij daarmee vrolijk zouden zijn".
 - De drie ridderhofsteden Zeist, Kersbergen en Blikkenburg en de acht ambachtsheerlijkheden.
 - Het Heetveld - heideveld - achter de Oude Kerk, in 1565 al bijna bebouwd.

En zo vinden wij tal van bijzonderheden, tal van feiten en wederwaardigheden, die wachten op het vinden of op bestuderen en classificeren - waarbij voor de 17de, 18de en 19de eeuw - met de Broedergemeente - nog in allerlei opzicht pionierswerk nodig is.

En de moderne tijd?

Heet de tentoonstelling niet ten onrechte "Hoe oud is Zeist?" - Was niet beter geweest: "Hoe jong is Zeist" - Elke minuut komt er geschiedenis bij. Er is geen reden om vijftig of dertig of tien jaar geleden te stoppen.

De Stichting probeert ook voor de moderne tijd haar werk te doen, ook voor het nieuwe Zeist van Vollenhove en Bosch en Duin, Couwenhoven en Brugakker en (straks) Krossesteyn).

Dames en Heren,

Ik meen, dat ik - namens ons allen, namens de Zeister samenleving - dank mag brengen aan allen, die door hun werk voor de Stichting, die samenleving aan zich hebben verplicht. Zij hebben goed werk gedaan.

Het vorig jaar hebben wij het Monumentenjaar beleefd en ieder is onder de indruk van het streven zichtbare, karakteristieke uitingen van het verleden te bewaren.

Wij van de Van de Poll-Stichting bewaren ook monumenten; wij bewaren stukjes menselijke beschaving, stukjes van de erfenis van de menselijke beschaving.

Wij zouden - als wij het wensten - zo'n erfenis kunnen verwerpen - dat zou gebeuren door haar te verwaarlozen - wij zouden achteruitgaan in beschaving, erdoor verliezen.

Wij kunnen de historische erfenis in stand houden - onze beschaving in stand houden door mee te doen - onze ogen open te houden door te helpen de feiten te verzamelen. Juist dat éne feit (dat wij vonden) kan de vonk naar een ontbrekende interpretatie doen overslaan - naar de onbekende nieuwe verklaring. De geschiedenis berust als elke wetenschap op tal van feiten, in onmisbare ijver samengebracht, - zo nuchter als, laat ik zeggen, het leeuwte dat het wapen op de catalogus vasthoudt - berust op al die zaken, zoals bijeengebracht op de tentoonstelling - en wij mogen dankbaar zijn voor een zo duidelijke demonstratie van het verleden; dankbaar aan de tentoonstellingscommissie en de kunst-stichting - aan de heren Ruys en de zijnen, Visser, aan mejufvrouw Oostvogel, de heren Hoven en Cor van Eikeren. Maar de geschiedenis heeft, meer nog dan de andere wetenschappen, behalve feiten, nodig inspiratie en verbeelding. Laat ik zeggen, naast het kranige leeuwte - een sierlijke stedemaagd - voor de toren van het raadhuis staat zij trouwens.

Mogen wij hier in Zeist - in de Stichting - verkrijgen die historische inspiratie en verbeelding, die nodig is om ons werk goed te doen.

Moge uw belangstelling voor de feiten daardoor worden geïnspireerd.

En moge de tentoonstelling bijdragen tot belangstelling voor onze zeister geschiedenis en belangstelling voor het goede werk van de Van de

Van de Poll-Stichting, ook voor de komende jaren.

Met deze woorden verklaar ik de tentoonstelling

"Hoe oud is Zeist?"

officieel geopend.

Verslag tentoonstelling.

De tentoonstelling "Hoe oud is Zeist?" is gehouden van 16 oktober tot 14 november in het hoofdgebouw van het Slot, in de drie expositie-ruimten van de Zeister Stichting voor Kunst en Cultuur. Deze drie ruimten gaven een goede mogelijkheid de tentoonstelling chronologisch op te bouwen. De eerste zaal bevatte archiefmateriaal over Zeist tot 1800, voornamelijk afkomstig uit de rijksarchieven en uit het archief van de Van de Poll-Stichting, aangevuld met prenten uit particulier bezit en een aantal voorwerpen afkomstig uit de Oude Kerk en uit de Gevangenpoort in Den Haag. De tweede zaal was ingericht met voorwerpen en archiefmateriaal van de Broedergemeente, betrekking hebbend op de 19e eeuw. De laatste zaal betrof de 19e eeuw, met voor de eerste helft van deze eeuw voornamelijk prenten en kaarten van een aantal buitenplaatsen, uitlopend tot de jaren twintig en dertig van de 20e eeuw, waarbij geleidelijk meer verscheidenheid aan materiaal voorhanden was.

Het was, zoals reeds in de tentoonstellingsuitgave benadrukt is, niet mogelijk alle aspecten van de zeister historie erin te betrekken: maar waar voor de tentoonstellingscommissie van de Van de Poll-Stichting expositiemateriaal niet voorhanden was, is voor de studiecmissie des te meer studiemateriaal aanwezig.

In totaal hebben ongeveer 4000 personen, oud en

jong, individueel of in klasseverband, de tentoonstelling bezocht. Het merendeel van hen was uit Zeist afkomstig, maar er waren er ook - soms toevalligerwijs, soms als gevolg van de aankondiging van de expositie op de televisie - uit Utrecht, Amersfoort, Doorn, Loosdrecht, Woerden, Amsterdam, Rotterdam, Spijkenisse, Heerenveen, Leeuwarden, Zwolle, enz.

Een 80-tal contribuanten trad tot onze Stichting toe: hierbij hartelijk welkom. En aan publikaties van onze Stichting en van de Evangelische Broedergemeente werd tijdens de tentoonstelling voor f 700,-- verkocht, de verkoop van de tentoonstellingsuitgave hierbij buiten beschouwing gelaten. Tenslotte heeft de Stichting enkele voorwerpen ten geschenke gekregen, zoals de zilveren troffel, waarmee in 1908 de eerste steen van het gemeentehuis gelegd werd. Door dergelijke geschenken en door het in bruikleen krijgen van steeds meer historisch materiaal zal de Van de Poll-Stichting een volgende tentoonstelling nog breder van opzet kunnen maken, welke tentoonstelling - gelet op de nu getoonde belangstelling - ook zeker slagen zal.

Een voorspoedig 1977.